

Memorijalni spomenici NOB-a u Rijeci i okolici

Raković, Jasmina

Master's thesis / Diplomski rad

2015

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:338169>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-02**



Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)



Sveučilište u Rijeci
Filozofski fakultet u Rijeci
Odsjek za povijest umjetnosti

Jasmina Raković

MEMORIJALNI SPOMENICI NOB-E U RIJECI I OKOLICI

(diplomski rad)

Rijeka, rujan 2015.

Sveučilište u Rijeci
Filozofski fakultet u Rijeci
Odsjek za povijest umjetnosti

MEMORIJALNI SPOMENICI NOB-E U RIJECI I OKOLICI
(diplomski rad)

Mentorica: dr. sc. Julija Lozzi Barković

Studentica: Jasmina Raković, 0009053733

Rijeka, rujan 2015.

SAŽETAK

Tema ovog rada su *Memorijalni spomenici NOB-e u Rijeci i okolici*, odnosno kako ih još nazivaju, spomenici narodnooslobodilačke borbe ili spomenici revolucije. Analizirani su spomenici koji obilježavaju akciju narodnooslobodilačke borbe koje su se počele izvoditi krajem Drugog svjetskog rata. Rad daje kronološku kategorizaciju, kontekstualizaciju i analizu spomeničke plastike koja nastaje kao produkt markiranja kolektivnog sjećanja na borbu protiv fašizma u lokalnim zajednicama kao što je riječko-sušačko područje i okolica. Opisan je proces narudžbe i produkcije skulptura, bista, ploča i spomen-kosturnica. Pregled spomenika narodnooslobodilačke borbe dao je uvid u tipologiju oblikovanja, tumačenja i valorizacije lokalnih riječkih spomenika u kontekstu nastajanja ostalih memorijalnih spomenika poslijeratne Hrvatske. Osim upoznavanja sa tipologijom, opisat će se i formalne te stilske karakteristike spomenika revolucije. S obzirom na prikupljene literaturne izvore izdvajaju se interpretacije i analize pojedinačnih spomenika i njihovih autora. U pregledu su naglašene simboličke, utilitarne i estetske funkcije spomenika narodnooslobodilačke borbe u Rijeci. Ukazala se pažnja i na sam značaj spomenika za današnje društvo, kulturu i politiku te problem očuvanja. Rad ukazuje na važnost postojanja riječkih spomenika narodnooslobodilačke borbe, kao mjestima obilježavanja pobjeda, stradavanja te odavanja počasti poginulima u sukobu sa fašističkim terorom.

KLJUČNE RIJEČI

Spomenička skulptura, memorijalni, spomenici narodnooslobodilačke borbe, spomenici revolucije, društveno sjećanje, rušenje spomenika narodnooslobodilačke borbe, Vinko Matković.

ABSTRACT

The thesis aims to present the Memorial monuments of the NOB¹ in Rijeka and its region, also known as the NOB monuments or the Revolution monuments, in Rijeka and its broader area. The analyzed monuments depict, and also celebrate, actions and, in the end, the victory of NOB during and after World War II. They stand in time as a collective memory against fascism in the areas of Rijeka and Sušak. In the thesis the monuments are represented in chronological order. The processes of acquiring sculptures, busts and memorial plaques, as well as their production are described in the thesis. The analyzed representation is an insight of social valorization and understanding of monuments in Rijeka's area, and put in the broader context of the memorial monuments in postwar Croatia. The monuments are presented collectively, but some monuments and their authors are elaborately described, due to their significance, preservation or amply stored literature. The thesis also presents the stylistic features, as well as the symbolic, utilitarian and esthetic characteristic of the monuments of the NOB in Rijeka. A very important note emerged from this research - a significance this monuments hold in society, culture and politics in present day Rijeka, and meanings of their preservation. The main goal of this thesis is to present the significance of the NOB monuments in Rijeka, as places of commemorating suffering, and in the end the victory of people of Rijeka against the terror of fascism.

¹ NOB: Defensive war of national liberation in Yugoslavia, after WWII

SADRŽAJ

SAŽETAK.....	3
ABSTRACT	4
UVOD	1
1. SPOMENIČKA SKULPTURA NOB-E NA PODRUČJU HRVATSKE	3
1.1. Povijesni kontekst nastanka spomenika NOB-e u Hrvatskoj	3
1.2. Što su spomen obilježja i koja je njihova uloga	4
2. KATEGORIZACIJA SPOMENIKA NOB-E SR HRVATSKE.....	5
3. ULOGA SPOMENIKA NOB-E	7
3.1. Društvena funkcija spomenika NOB-e.....	7
3.2. Simbolička, utilitarna i estetska funkcija spomenika NOB-e.....	8
3.3. Uloga naručitelja spomenika NOB-e.....	9
3.4. Uloga umjetnika u NOB-i.....	9
3.5. Umjetnička vrijednost spomenika NOB-e.....	10
4. PROBLEMI NASTAJANJA I PRODUKCIJE SPOMEN OBILJEŽJA NOB-E U HRVATSKOJ.....	10
5. RAZVOJ TIPOLOGIJE SPOMENIKA NOB-E U HRVATSKOJ I RIJECI	11
6. UTJECAJ SOCIJALNOG REALIZMA NA OBLIKOVANJE SPOMENIKA NOB-E.....	14
7. UTJECAJ FRANA KRŠINIĆA I VANJE RADAUŠ NA UMJETNOST SPOMENIKA NOB-E.....	16
7.1. Frano Kršinić	16
7.2. Vanja Radauš.....	17
8. INTEGRIRANJE SPOMENIKA NOB-E U PROSTOR I OKOLIŠ	19
9. UNIŠTAVANJE SPOMENIKA NOB-E	21
10. VALORIZACIJA I ZAŠTITA SPOMENIKA NOB-E	22
11. SPOMEN BISTE I PLOČE NOB-E U RIJECI I OKOLICI.....	24
12. UMJETNICI KOJI DJELUJU U RIJECI I OKOLICI ZA VRIJEME NOB-E	27

12.1. Vinko Matković.....	27
12.2. Zdenko Sila	35
12.3. Zdenko Kolacio	36
12.4. Zvonko Car.....	41
12.5. Belizar Bahorić.....	44
12.6. Zvonimir Kamenar	48
12.7. Jasna Bogdanović.....	49
12.8. Ljubomir Karina.....	51
13. OSTALI SPOMENICI NOB-E U RIJECI I OKOLICI	53
14. SPOMENICI NOB-E DANAS	58
15. TABLICA SPOMENIKA NOB-E U RIJECI I OKOLICI	59
ZAKLJUČAK	65
LITERATURA.....	66
POPIS SLIKA	70
POPIS TABLICA.....	71

UVOD

Tema ovog diplomskog rada je *Memorijalni spomenici NOB-e u Rijeci i okolici*. Ovim diplomskim radom će se prikazati spomeničke djelatnosti posvećene socijalističkoj revoluciji i narodnooslobodilačkoj borbi u Rijeci i njezinoj okolici. Govorit će se o spomenicima na riječkom području u sklopu konteksta nastajanja i razvijanja produkcije spomenika narodnooslobodilačke borbe u cjelokupnoj Hrvatskoj. Cilj diplomskog rada je sve prikupljene dostupne podatke o spomenicima narodnooslobodilačke borbe u Rijeci i okolici, predstaviti ih kategorički uz analizu, kontekstualizaciju i valorizaciju. Dati će se uvid u tipologiju oblikovanja spomeničke plastike i ulogu spomenika narodnooslobodilačke borbe u Rijeci s obzirom na povijesni period u kojem ti specifični spomenici nastaju. Osim uvida u tipologiju spomeničke skulpture, dati će se opis, te formalna i ikonografska analiza pojedinačnih istaknutih primjera spomenika narodnooslobodilačke borbe u Rijeci. Podsjetit će se ne samo na važnost spomeničke skulpture, spomen-bista i ploča posvećenih narodnooslobodilačkoj borbi, već i na simboličke, utilitarne i estetske funkcije spomenutih spomenika. Objasnit će se procesi narudžbe i produkcije, te će se predstaviti najprogresivniji autori koji su projektirali i radili na spomenicima posvećenim narodnooslobodilačkoj borbi u Rijeci i okolici te. Naglasit će se problem rušenja, oštećivanja te čuvanja i održavanja spomenika narodnooslobodilačke borbe u Rijeci i okolici. Rad će se bazirati i na kritički osvrt memorijalnih spomenika, te će se opisati i analizirati manje poznati ali ne i manje vrijedni memorijalni spomenici u Rijeci.

Umjetničke tendencije o kojima će biti riječ u diplomskom radu nadovezuju se na javnu spomeničku plastiku bivše Jugoslavije i pomažu u markiranju kolektivnog sjećanja jednog povijesnog događaja. Iako se ova tema provlači kroz mnogu literaturu i internetske izvore, do danas tema spomenika narodnooslobodilačke borbe na području Rijeke i okolice je u velikoj mjeri neistražena. Iz tog razloga razmotriti će se sva dostupna literatura te će se sažeti svi potrebni podaci u cjelokupan pregled riječke spomeničke plastike revolucionarnog perioda. Pokušat će se dati što točniji i konkretniji podaci i interpretacije o autorima i spomenicima narodnooslobodilačkog pokreta na području Rijeke, da bi se stekao cjelokupan uvid u ovu specifičnu umjetničku djelatnost. Svrha rada je pružiti detaljan pregled svih te analizu pojedinačnih važnijih spomenika narodnooslobodilačke borbe u Rijeci, kako bi osobe zainteresirane za ovu temu lakše doći do traženih podataka o konkretnom spomeniku, bisti ili

spomen-kosturnici vezanih uz period revolucije i narodnooslobodilačke borbe na području Rijeke i okolice.

U godinama nakon Drugog svjetskog rata sjećanja na ratna zbivanja i žrtve nezaboravna su iz tog razloga mještani Rijeke, kao i ostalih gradova Hrvatske žele ovjekovječiti i sačuvati sjećanje na svoje bližnje, žrtve fašističkog terora, događaje i mjesta u obliku spomena na povijesne trenutke. Spomenici, spomen-kosturnice, biste i spomen-ploče kao simboli i motivi borbe, ponosa i nezavisnosti danas su gotovo zaboravljeni, zbog toga će se kroz ovaj diplomski rad usmjeriti pažnja na vrstu umjetnosti koja čini neizostavan dio naše internacionalne ali i lokalne povijesti.

1. SPOMENIČKA SKULPTURA NOB-E NA PODRUČJU HRVATSKE

1.1. Povijesni kontekst nastanka spomenika NOB-e u Hrvatskoj

Nakon Drugog svjetskog rata i fašističkog terora u zemljama bivše Jugoslavije nastala je neutralna geopolitička pozicija Jugoslavije. Politički vakuum iz kojeg je izašla Jugoslavija za vrijeme Hladnog rata, uslijed političkog razlaza Jugoslavije i SSSR-a nakon 1948. godine naznačilo je postupno udaljšavanje od početnih utjecaja sovjetske kulture i politike te stvaranje vlastite putanje umjetnosti. Političko i ekonomsko otvaranje prema Zapadu omogućeno je prodiranje novim umjetničkim smjerovima i modernističkim tendencijama u postojeće sfere socijalističke umjetničke proizvodnje, pa tako i spomeničke plastike.²

U svim zemljama Jugoslavije, pa tako i u Hrvatskoj nastaju spomenici i spomenička obilježja posvećena socijalističkoj revoluciji, radničkom pokretu i Narodnooslobodilačkoj borbi koja je trajala od 1941. do 1945. godine. Spomenici iz tog perioda podizali su se događajima, tragedijama i osobama od važnosti za tadašnju novu socijalističku državu gotovo sve do 1990. godine. Na prostorima bivše Jugoslavije nastalo je više od 100 000 spomen obilježja, a kroz cijelu Hrvatsku u razdoblju od 1945. do 1990. godine podignuto je čak oko 6 000 spomen obilježja svim znanim antifašističkim borcima, nevinim i mučenim žrtvama fašističkog terora.³

U Hrvatskoj su Rijeka, Opatija, Cres i Lošinj bili su već 20 godina ranije kao i cijela Istra pod fašističkom vladavinom. Ustanak u Hrvatskom primorju imao je značajan odjek i na tom djelu Hrvatske. Kada je godine 1941. Italija okupirala Sušački, Kastavski, Čabarski i Delnički kotar i pripojila ih Riječkoj provinciji, Rijeka je postala centar talijanske armije i glavno središte talijanske fašističke vlasti. Okružni komitet KPH za okrug Sušak nakon okupacije i na tom području formira Vojni komitet na Tuhobiću i organizira ustanak. U rujnu je formiran Sušački partizanski obred, a u vrijeme kapitulacije Italije formirana je Treća brigada XIII. primorsko-goranske divizije. U čast slobodi i u znak sjećanja na poginule i

²Mirna Jasić: *Sanja Horvatinić, Socijalistički spomenici utopijski su hramovi modernizma*, 15. listopada 2014., <http://www.portalnovosti.com/sanja-horvatincic-socijalisticki-spomenici-utopijski-su-hramovi-modernizma?alphabet=lat>

³Ive Šimat Banov, *Hrvatsko kiparstvo od 1950. do danas*, Naklada Ljevak d.o.o., Zagreb, lipanj 2013., 681.

ubijene antifašiste na Riječko-sušačkom području podignuto je 296 spomenika i spomen obilježja.⁴

1.2. Što su spomen obilježja i koja je njihova uloga

Spomen obilježja su objekti koji svojim oblikom i sadržajem obilježavaju te predstavljaju događaj ili ličnost značajnu za nacionalnu povijest, kulturu i politiku Jugoslavije općenito. Takva spomenička obilježja osim što imaju povijesno memorijalno značenje, imaju i arhitektonske, kiparske i slikarske vrijednosti. Veliki broj spomen obilježja podizale su uglavnom općinske udruge Saveza antifašističkih boraca Hrvatske, koje su njegovali sjećanja i čuvali pijetet prema osobama koje su pale u borbi protiv fašizma i obilježavali značajne događaje iz razdoblja antifašističke borbe.⁵

Mnogi gradovi u Hrvatskoj imali su tendenciju potaknuti veličanje radničke klase, proletarijata, te realistično gledanje na stvarnost. Spomenička obilježja kao javna plastika označava neprolaznosti i kontinuitet revolucije, ona je sinonim za ideološku i političku moć. Iako je kroz motive predstavljala borbu za slobodu, umjetnost u tom periodu nije uvijek bila područje slobode. Umjetnost je nakon teških ratnih godina morala biti u službi naroda i revolucije, iz tog razloga se uvijek tražila realistična tema da bi forma mogla biti što jasnija, prikazujući tako glavne aktere rata, borce, društvene preobrazbe i događaje.⁶

Najvažnija funkcija takvih spomenika je predstavljanje određenog sadržaja, uz epske i dramatično izvedene detalje u adekvatnoj okolini. U relaciji između sadržaja i forme prevagu je imao sadržaj, čije je formalno uporište bilo u klasičnom realizmu, ekspresionizmu te socijalnom realizmu. Takva se tradicija izrade memorijalnih spomenika narodne oslobodilačke borbe zadržala dugo u praksi. Kao figurativni oblici, najčešće u neprimjerenim dimenzijama naglašavaju sukob s okolinom i ignoriraju ambijent. Možemo reći da su spomenička obilježja vrsta umjetnosti „uslužne djelatnosti“, jer udovoljava narativnim slikama i rekonstruira povijesne događaje.⁷ U tom novom području tradicija klasicističkog i eklektičkog oblikovanja zapadne umjetnosti nije funkcionirala. Poslijeratno vrijeme, vrijeme

⁴ Savez antifašističkih boraca Hrvatske: *Rušenje antifašističkih spomenika u Hrvatskoj 1990-2000*, Zagreb 2001., 1.

⁵ Savez antifašističkih boraca Hrvatske 1.

⁶ Ive Šimat Banov, 41.

⁷ Isto, 682.

nastanka spomenika NOB-e, općenito možemo uvjetno nazvati vremenom spomeničke naive, gdje riječ naivan nosi svoju težinu i vrijednost opredjeljenja i vjerovanja, te nepoznavanje odnosa spomenika i okoline.⁸

Iako se rješenja spomenika učestalo ponavljaju, pojedina djela se izdvajaju po svojim specifičnim i osebujnim oblicima, ali zato ne pripadaju niti jednom posebnom pravcu niti određenom periodu. Spomenici su postavljeni poput glumaca u teatru, a likovi boraca zamrznuti su u ključnom trenutku. Uloga autora kod spomenika narodnooslobodilačke borbe često se svodila na scenografske i kostimografske zadatke.⁹ Glavna tema i cilj svake „scenografije“ spomenika narodnooslobodilačke borbe bila je sloboda i tendencija da se ona nikada ne zaboravi.¹⁰ Spomenik narodnooslobodilačke borbe kao simbola slobode, osim što je stvar prostorne, stvar je i duhovne imaginacije. Forma i materijal spomenika nameću svoja psihološka svojstva koja će se identificirati sa psihologijom i sadržajem ideje. Spomenici su najtrajnija svjedočanstva o jednoj epohi, ogledalo jedne kulture, te podsjećaju na trajno pitanje, kakva svjedočanstva se ostavljaju budućim generacijama.¹¹

2. KATEGORIZACIJA SPOMENIKA NOB-E SR HRVATSKE

Odbor za spomen obilježavanje povijesnih događaja i ličnosti Sabora Socijalističke Republike Hrvatske donio je odluku 1977. godine da se u republičkom zavodu za zaštitu spomenika kulture razrade kriteriji za valorizaciju i kategorizaciju najznačajnijih povijesnih događaja i ličnosti, odnosno spomenika i spomen obilježja podignutih u čast ovih događaja i ličnosti te da se na temelju jedinstvenih kriterija za cijelu Republiku izvrši revalorizacija i potpunija kategorizacija spomenika revolucionarnog radničkog pokreta, narodnooslobodilačkog rata i socijalističke revolucije. Saborski Odbor i Savjet za zaštitu spomenika kulture SRH na zajedničkoj sjednici 21. travnja 1982. godine usvojili su kategorizaciju spomenika revolucionarnog radničkog pokreta, narodnooslobodilačkog rata i socijalističke revolucije. Oni se po svom karakteru dijele na:

⁸ Branko Siladin: *Spomenik, Čovjek i prostor*, 1983., 389, 3.

⁹ Zdenko Kolacio: *Spomenici i obilježja*, Globus, Zagreb, 1984., 6.

¹⁰ Branko Siladin, 5.

¹¹ Dušan Džamonja: *Spomenik boraca, spomen slobodi*, Arhitektura, 1975., 155, 61.

1. Nepokretne spomenike
2. Pokretne spomenike
3. Spomenička područja

Nepokretni spomenici dijele se na:

1. Autentične spomenike
2. Spomenike i spomen obilježja podignuta u čast određenih događaja i ličnosti

Spomenici i spomen obilježja podignuta u čast određenih događaja i ličnosti mogu biti:

1. Spomen ploče
2. Spomen oznake
3. Spomen biste
4. Spomen fontane
5. Spomen kosturnice
6. Spomenici u prostoru¹²

¹² Antoaneta Pasinović, *Prostorna analiza spomenika*, Život umjetnosti, 1966., 2, 27.

3. ULOGA SPOMENIKA NOB-E

3.1. Društvena funkcija spomenika NOB-e

Spomenici NOB-a kao specifična vrsta spomenika čija funkcija i značenje nije bila česta tema analize u sklopu umjetnosti, iz razloga što su ti spomenici uvijek isticali, pa čak i nametali snažnu i svrhovitu društvenu tendenciju svog vremena. Društvena funkcija često je bila i jedini uzrok njegova nastajanja ovakvih vrsta spomenika, pa se kod analize često nailazilo na višeznačnosti, značenje njegove tematske i estetske zadaće, odnosno umjetničkog izraza. Tomislav Premerl u časopisu *Arhitektura* napominje kako svaki spomenik mora imati svoj vlastiti umjetnički izraz, te svojom osobitošću treba ukazivati na onaj društveni sloj koji je imao razloga i mogućnosti da se njegovom pojavnošću reprezentira. Iako nerazdvojan, mora se razmotriti odnos tematske i estetske funkcije u spomeniku, u tom se odnosu nalazi kvalitativna razina pravog funkcioniranja spomenika. Spomenik možemo gledati i vrednovati kao umjetničko djelo ali ono mora nositi i razlog svog nastajanja i estetsku pojavnost. Estetskim doživljajem omogućena je tako misaona komunikacija s gestom, akcijom i svrhom predmeta spomenika. Za spomenike narodnooslobodilačke borbe važan je psihološki i estetski dodir s pojedincem i društvom u cjelini. Prostorni izraz spomenika može izazvati raznolike doživljaje, prvenstveno u odnosima svojih oblika, materijala i dimenzija. Spomenik narodnooslobodilačke borbe je uvijek bio prostorni izraz, te ga nikada ne bi trebali ograničavati na isključivo skulpturalni izraz.¹³ Spomenik posjeduje veliku mogućnost prostornog izražavanja ukidajući granice između arhitekture i skulpture, ostvarujući jedno novo prostrano jedinstvo. Dinamika prostora, arhitektonski doživljaj i tehničko ostvarivanje mogu biti pokretači snažnih doživljaja pogodnih kao izraz spomenika. Urbanističko-arhitektonska funkcija spomenika u sebi nosi unutrašnju oblikovnu logiku i mnogostruku korespondenciju s pejzažnom ili urbanom okolinom. Kada spomenik uspostavi komunikaciju s okolinom i ona je ne sputava svojoj estetskoj i tematskoj funkciji, tada je njegova složena funkcija pravilno ostvarena.¹⁴

¹³ Tomislav Premerl: *Etička i estetska opravdanost i upitnost spomenika*, *Arhitektura*, 1975., 155, 12.

¹⁴ Isto, 14.

3.2. Simbolička, utilitarna i estetska funkcija spomenika NOB-e

Da bi analizirali spomeničku skulpturu moramo uzeti u obzir umjetnički, društveni, politički, kulturni i povijesni kontekst u kojima skulptura nastaje. Na temelju takve analize napravila bi se valorizacija koja bi poslužila i za smjernice zaštite spomeničke skulpture Rijeke.¹⁵ Temeljne funkcije spomenika prema američkom sociologu Bernardu Barberu su simbolička, utilitarna i estetska funkcija. Sve funkcije određuju stilsko-morfološke i ikonografske karakteristike spomeničke skulpture narodnooslobodilačke borbe. Simbolička funkcija usko je vezana uz političko-povijesni kontekst, te društveno-kulturološke smjernice nastajanja. Ona određuje status unutar određene društvene zajednice. Ako govorimo o spomenicima narodnooslobodilačke borbe, simbolička funkcija analizirat će se značaju lokacije spomenika, odnosno prakse gradnje na autentičnim lokacijama ratnih stradanja ili pobjeda. Utilitarna funkcija obuhvaća ne samo spomeničku plastiku narodnooslobodilačke borbe, arhitekturu, već i javne prostore, objekte koji su nosili naziv heroja ili događaja iz Narodne revolucije. Priroda partizanskog ratovanja spomeničkoj plastici u Jugoslaviji nametnula je njegovanje kulta mjesta.¹⁶ Estetska funkcija zahtjeva analizu forme i stila skulptorskih i arhitektonskih elemenata spomeničke skulpture, no to nas opet vraća pitanju tipologije spomeničke produkcije u razdoblju socijalizma.¹⁷ Klasifikacija spomeničke skulpture po formalno-stilskom kriteriju nudi uvid u raznolikost plastično-oblikovnih rješenja i nalaže objašnjenje kontinuiteta promjena duha vremena sa promjenama u kontekstu nacionalnoga i europskoga kiparstva, te individualnih kiparskih faza i obrazaca.¹⁸

¹⁵ Sanja Horvatinić: *Prijedlog modela problemske analize spomeničke plastike iz razdoblja socijalizma*, 20. listopada 2013., [file:///D:/DOWNLOAD/Radovi IPU br 37 019 Horvatincic.pdf](file:///D:/DOWNLOAD/Radovi%20IPU%20br%2037%20019%20Horvatincic.pdf), 218.

¹⁶ Isto, 219.

¹⁷ Isto, 220.

¹⁸ Isto, 221.

3.3. Uloga naručitelja spomenika NOB-e

Spomenička produkcija se nalazi pod integracijom SUBNOR-a (Saveza udruženja boraca Narodnooslobodilačkog rata), osnovanog 1947. godine. U razdoblju od 1951. do 1954. godine osnovan je Odbor za obilježavanje i uređivanje historijskih mjesta iz narodnooslobodilačkog rata, imao je za zadatak organizirati, obilježiti i očuvati sjećanja na važne događaje i datume Drugog svjetskoga rata. Aktivnosti Odbora u tom razdoblju se intenziviralo. Na inicijativu SUBNOR-a donesen je Savezni zakon o grobljima boraca, 1954. godine s kojim se briga o grobljima i spomenicima daje na brigu narodnih odbora općina i gradova. NR Hrvatska je godine 1968. donijela zakon o podizanju spomenika historijskim događajima i ličnostima, kojim se regulira pravna obaveza raspisivanja natječaja pri podizanju spomenika za što kvalitetniji odabir spomeničkih rješenja. Ta zakonska odredba nije dobro primljena od strane lokalnih zajednica.¹⁹

3.4. Uloga umjetnika u NOB-i

Jugoslavenski umjetnici u godinama fašističke okupacije nisu imali vremena za umjetničku aktivnost, kad jesu idejna podloga socijalnog, međuratnog razdoblja bila je neizostavna. Umjetnici su u velikom broju pristupili antifašističkom frontu i narodnooslobodilačkom pokretu. U počecima, kiparski radovi koji su nastali za vrijeme narodne revolucije i okupacije bili su izvedeni u skromnim tehnikama zbog specifičnih uvjeta u kojima su morali stvarati. Bili su privrženi poznatim scenama sa realističnim prikazima borbe, no to se kasnije pretvorilo u prazne fraze bez posebne veze sa sredinom u kojoj je smješten. Spomenik je tada postao javni teret umjetniku koji je opterećen sadržajem rata i zaostalosti zahtijevanjima društva.²⁰ Umjetnici su pokušavali prenijeti svoje doživljaje. U desetljećima nakon oslobođenja i sudionici narodnooslobodilačke borbe te ostali umjetnici, osobito umjetnici poslijeratnih generacija, i dalje koriste motive i doživljaje iz tragičnih ali i slavnih dana.²¹ U skulpturi dolazi do novog stanja koje mijenja odnose između umjetnika i društva. Kipari u oslobođenoj zemlji dobivaju šire polje rada i opsežniji broj društvenih narudžbi što omogućava brži i broječano veći razvoj javnih spomenika. Tako su u

¹⁹ Sanja Horvatinčić, 222.

²⁰ Eugen Franković: *Javnost spomenika*, Život umjetnosti, 1966., 2., 18.

²¹ Juraj Baldani: *Revolucionarno kiparstvo*, Zagreb, Spektar, 1977., 13.

socijalističkom periodu, odnosno angažiranom realizmu mogli zadržati svoj vlastiti umjetnički rukopis i formirati svoju stilsku opredijeljenost.²² Cilj umjetnika koji stvara NOB-u skulpturu jest da estetski djeluje na publiku, izazivajući osjećaje i doživljaje koje je i sam proživio kroz ratna razaranja.

3.5. Umjetnička vrijednost spomenika NOB-e

U odnos između estetske težine djela i vanjskih ideoloških i društvenih uvjetovanosti javljaju se mnogi neestetski kriteriji vrednovanja i shvaćanja. Umjetničku vrijednost djela spomenika tražimo u okviru onoga što spomenik zbilja jest i kako se prikazuje, te kako kroz takav spomenik može komunicirati autor koji je sam prošao torturu oslobodilačke borbe, a kako slučajni pojedinac u društvu. Estetske vrijednosti i društveni dosezi uvijek su se lomili na spomeniku, kako u prošlosti tako i danas.²³

Nužnost kreativne akcije izvire iz odnosa i načina života i svijesti društvenog okruženja u kojem nastaju spomenici narodnooslobodilačke borbe. Zahvaljujući kreativnim mogućnostima izraza autora koji su radili na ovakvim spomenicima, spomenici narodnooslobodilačke borbe s vremenom će mijenjati oblik, prostorno-plastičke projekte i estetska značenja. Značenja u sebi nose težinu i ozbiljnost individualnih te kolektivnih namjera. T. Premerl naglašava u svom članku časopisa *Arhitektura*: „Djelo je sukob, odgovor i novo pitanje koje rješava suprotnosti svojim kreativnim dosegom i umjetničkim načinom spoznavanja.“²⁴

4. PROBLEMI NASTAJANJA I PRODUKCIJE SPOMEN OBILJEŽJA NOB-E U HRVATSKOJ

Spomenička je umjetnost, posebno u dinamičnim vremenima kamen kušnje kako za društvo tako i za umjetnost. Spomenici koji nastaju nakon Drugog svjetskog rata u „oslobođenoj“ klimi Hrvatske nailaze na teške uvjete nastajanja, problemi investitora, žirija i novaca. Društveni forumi i specijalne komisije odlučivali su o konačnom rezultatu, a gotovo

²² Juraj Baldani, 14.

²³ Tomislav Premerl, 14.

²⁴ Isto, 15.

je provedena i stilska podjela između većih i manjih zadataka. Siromašniji investitori uvijek su više tražili figuralistiku. U samim počecima izrada spomenika morala se zadovoljiti s ponavljanjem predratnih tema, nakon čega su se napravili novi koraci i ostvarenja. Produkcija spomenika narodnooslobodilačke borbe se toliko automatizirala u cjelini umjetničkog rada, da ju je bilo teško slijediti jer se odvijala povremeno. Isti spomenik se ponovio više od deset puta, a neki su pak ostali u skicama ili maketama.²⁵

Produkcija spomeničke memorijalne plastike lokalnih područja Hrvatske bila je motivirana potrebom za stvaranjem mjesta sjećanja i odavanja počasti stradalih žrtava. Većina tih spomenika ne može se odlikovati visokom umjetničkom kvalitetom.²⁶ Takva „pravila“ vrijedila su i za spomeničku skulpturu u gradu Rijeci, o čemu će biti više riječi kasnije. Spomenici narodnooslobodilačke borbe gradu kao što je Rijeka daju svojoj budućnosti sjećanja na dio povijesti, kulture i umjetnosti.

5. RAZVOJ TIPOLOGIJE SPOMENIKA NOB-E U HRVATSKOJ I RIJECI

Problematika koja prati poslijeratnu angažiranu skulpturu u Jugoslaviji, što se može uglavnom identificirati sa spomeničkom plastikom, mnogoznačna je i mnogoslojna. Put njezina razvoja od samih početaka račva se u nekoliko pravaca, a i tokom svog rasta ona zadržava taj paralelizam nadgrađujući se i usavršavajući u svim morfološkim usmjerenostima. Od početne situacije koja je kao uporišne točke imala klasični realizam i ekspresionizam te socijalistički realizam, linija traženja i lutanja bit će najprije usmjerena prema razgrađivanju forme i lišavanju deskripcije. Borba sadržaja i forme i prevage pojedinog elementa, okončava se u korist autohtonosti oblika kao pojma određenih situacija. Eksperimentiranje se u daljnjem hodu odvija prema pročišćavanju predodžbe, do ograničenih oblika s jedne i konstruktivizma s druge strane. Zrelost takvog stanja uvjetovala je i hrabri korak prema apstrakciji koja je već dobila svoju društvenu dimenziju u galerijskim prostorijama. Svježije ideje usmjerene prema modernijem likovnom konceptu koje prodiru u Rijeku pedesetih godina, odraziti će se u skulpturi a time i u javnoj spomeničkoj plastici.

²⁵ Kosta Angeli Radovani: *Sadašnjost, zbir prošlosti*, Arhitektura, 1975., 155, 17.

²⁶ Mirna Jasić: <http://www.portalnovosti.com/sanja-horvatincic-socijalisticki-spomenici-utopijski-su-hramovi-modernizma?alphabet=lat>

Nakon Drugog svjetskog rata te u samim počecima nastajanja spomenika narodnooslobodilačke borbe, nije se mnogo raspravljalo o pristupima memorijalizacije spomenika. Spomenici su nastajali iz čiste potrebe da zajednica obilježi važna mjesta, pa su se zbog toga često angažirali umjetnici koji rodnom bili vezani za Rijeku i okolicu. S vremenom se rade veća memorijalna područja koja će nositi i veće ideološke poruke vezane uz komunistički vrh. Takvi kompleksi i parkovna uređenja uglavnom su obilježena idejom „bratstva i jedinstva“, za razliku od onih spomenika narodnooslobodilačke borbe koji su se podizali nešto ranije, posvećeni pojedinim borcima, herojima, bitkama i događajima.²⁷

Neposredno nakon Drugog svjetskog rata najčešće se podižu spomen ploče i spomen obilježja zbog financijske situacije. A spomenici koji se podižu pedesetih godina 20. stoljeća sadrže sve više ekspresije i patosa. Spomenička ekspresija, naturalizam i deskriptivna naracija u to vrijeme nije slučajna, s obzirom na svježije rane u to vrijeme. Spomenik je izražavao duh tog vremena, na način koji danas stran. Osim naracije korišteni su i geometrijski oblici u slobodnom izrazu koji su zavladaali prostorom prepoznatljivi likovni znak. Usporeno traje koncept oslanjanja na prirodne oblike kao izraz organskog rasta i bujanja. S priznavanjem apstraktne umjetnosti, oblici u spomeničkoj djelatnosti počinju živjeti slobodnije. S vremenom važnost spomenika je sve veća, te postaje službeni dekor. Pronalaze se nove situacije u značenju forme koja se rješava deskripcije. Od početne situacije koja je uporište imala u akademskom realizmu, razvijaju se oblici figura, razrađivanju forme te na kraju oblici izrastaju nevezano za prepoznatljivu vizualnu informaciju.²⁸

Pedesete godine donose podvojevu osobnost skulpture i ambivalentan odnos prema skulpturi, kao umjetničkom problemu i kao udovoljavanju narudžbama, odnosno prihvaćanje prosječnih, lako raspoznatljivih zahtjeva. Šezdesetih godina prodiru modernija umjetnička ostvarenja u djelima javne plastike vezanu uz Narodnooslobodilačku borbu. Oslobađaju se nove ideje kako sa sadržajnih tako i sa stilskih pozicija. Bila su to nova umjetnička ostvarenja koja naginju estetskoj funkciji spomenika unutar jednog zadanog prostora, te se umanjuje agresivnost u zadatku prenošenja svoje ekspresivne ideje.²⁹

Godina 1960. bila je u znaku nekoliko rješenja kojima će se označiti priznavanje definitivnog prava građanstva apstrakcije u domeni javne spomeničke plastike. Unutar takvog

²⁷ Barbara Matejčić: *Miniranje sjećanja na NOB*, 30. lipnja 2012., <http://pogledaj.to/art/miniranje-sjecanja-na-nob/>

²⁸ Branko Siladin, 5

²⁹ Ive Šimat Banov, 687.

svježeg likovnog shvaćanja razvijaju se lirski i geometrijski pravci. Izmijenjene fizičke prirode prati i odnos prema sadržajnim komponentama. Usporedo traje i koncept oslanjanja na prirodne oblike kao poticaje za komponiranje. U raslojavanju prirodnih organskih formi ali i ovisnost o velikim dimenzijama pridonio je Šime Vulas i njegov „Spomenik Podhumskim žrtvama“ u Podhumu u Rijeci (1970.). Spomenik manifestira uspostavljanje harmoničkih odnosa između autohtone ambijentalnosti i suvremenog plastičnog govora.³⁰

Posljednjih godina je jak nagovještaj figuraciji, što se kreativno potvrđuje u novom angažiranom realizmu, koji već daje određena rješenja i u spomeničkoj plastici. Svi stilski pravci na području Hrvatske se isprepliću. Monumentalistika je i vid političke akcije, što se može vidjeti u umjetnosti koja se mijenja kao društvo, kiparstvo zamjenjuje arhitektura, malo mijenja veliko, veliko još veće, a broncu će zamijeniti beton.³¹ Skulptura se koristila kao slika slobode raznih materijala i postupaka. Tako je nastala prevaga potrošenih materijala i odmicanje od kamena i bronce, a približavanje čeliku, željezu, limu.³²

Sedamdesetih se godina 20. stoljeća formiraju spomen-područja pod naslovom „bratstvo i jedinstvo“ može ukazati na političko-ideološke i nacionalne napetosti u Jugoslaviji. Pa se može zaključiti da su se do kraja šezdesetih godina spomenici narodnooslobodilačke borbe imali „narodni“ oblik i imali „narodnu“ tematiku, pod opaskom „bratstva i jedinstva“, nakon šezdesetih godina taj duh vremena polako slabi. Estetske promjene koje se događaju na spomenicima od šezdesetih godina u obliku ne referiraju se više samo na prošlost već i na budućnost socijalističkog društva. Estetizacijom apstraktne plastike zanemaruje se njihov prvotni izraz političkog artikuliranja novog vala socijalističkog društva.³³

Pojam jugoslavenskog angažiranog, socijalnog i revolucionarnog kiparstva razvijan pod teškim političkim i ekonomskim uvjetima u klasnim društvenim uređenjima, došao je do svog punog oslobođenja i kreativnog zamaha u socijalističkoj društvenoj zajednici. Angažirana skulptura, vezana uz napredni pokret u socijalnom i političkom smislu, nastavlja svoj razvoj u obilježavanju društvenih zbivanja, pojava i situacija koje se u vremenu

³⁰ Juraj Baldani, 15.

³¹ Kosta Angeli Radovani, 18.

³² Ive Šimat Banov, 152.

³³ Barbara Matejčić: <http://pogledaj.to/art/miniranje-sjecanja-na-nob/>

potvrđuju kao pojam i poruka ideja borbe za dostojanstvo čovjeka. Ona je svjedočanstvo prošlog, ali i poticaj budućim generacijama da čuvaju i razvijaju stečene tekovine revolucije.³⁴

6. UTJECAJ SOCIJALNOG REALIZMA NA OBLIKOVANJE SPOMENIKA NOB-E

Nakon završetka Drugog svjetskog rata, umjetnost nametnuta od strane SSSR-a koja odaje počast i slavi pobjedu Crvene armije, započela je prodirati i u zemljama Jugoslavije. Socijalistički realizam zadržao se do sredine pedesetih godina i pojave visokog modernizma. Modernizam u šezdesetim godinama nije izbrisao socrealizam, već će postepeno nestajati početkom sedamdesetih godina, kao i njegova neizostavna narativnost.³⁵ Jezik umjetnosti u socrealizmu podešavao se društvenim, političkim i ideološkim porukama.³⁶ Već spomenute geste i emocije gotovo „nadčovjeka“ bio je stilski izričaj socrealizma za kojim su posezali sve ideologije.³⁷ Iako je socrealizam vremenski kratko razdoblje, on i danas ima odjeka u nekim kiparskim rješenjima, gdje se naslućuju doslovna figurativnost i tematika djela.³⁸ Lažnu monumentalnost i umjetničku kvalitetu u spomenicima narodnooslobodilačke borbe popravili su kipari koji su doprinijeli tipiziranoj monotoniji, gotovo jednakih rješenja. Vrlo je bila bitna razumljivost spomenika. Radi se o tek nekoliko ikonografskih jednostavnih rješenja, portreta vođa i alegorijskih prikaza kojima pripada istaknuto mjesto.³⁹

Spomenici socrealizma su karakteristični po nametanju sa prostorom u kojem se nalaze. Već spomenuta pokrenutost i gestikulacija, trenuci patetike i dramatičnosti, tijela boraca zavidne muskulature i točne rekonstrukcije mjesta bitke naglašavaju plošnost, doslovno prenošenje narativne izravne poruke i siromašne morfološka strukture.⁴⁰

Ekstenzija socrealizma su bujanje umjetnički i likovno bezvrijednih spomenika čak i nakon devedesetih godina dvadesetog stoljeća, gdje je prvotna monumentalnost samo simbolička. Nastaje problem kod premještanja oblika i kiparstva na ideološku, tematsku i

³⁴ Juraj Baldani, 9.

³⁵ Marin Radišić: *Socijalizam u skulpturi*, Zarez, 6. lipnja 2013., <http://www.zarez.hr/clanci/socrealizam-u-skulpturi>

³⁶ Ive Šimat Banov, 41.

³⁷ Marin Radišić, <http://www.zarez.hr/clanci/socrealizam-u-skulpturi>

³⁸ Ive Šimat Banov, 682.

³⁹ Isto, 681.

⁴⁰ Isto, 43.

političku poruku. Oblikovni kiparski problem sveden je na čistu ilustrativnost, bez temeljnih modelacijskih vrijednosti. Spomenici narodnooslobodilačke borbe i spomenici podignuti u novije vrijeme oslanjaju se na realističnu doslovnost. Likovi heroja, boraca, radnika i ostali prizori uspjeha zapravo su retardirani oblik akademizma.⁴¹ Možemo reći da su se izdvojile dvije struje. Prva gdje realistički akademizam, narativnost, idealiziranje i alegorijske figure nastavljaju slaviti novi poredak i druga struja gdje suočenje sa užasnom patnjom, intimnost i ljudska figura se često svodi na znak. Želja za apstraktnim se ubrzo u hrvatskoj umjetnosti spomenika suprotstavila tvrdim figurativnim i narativnim rješenjima.⁴²

Kratko razdoblje socrealističke umjetnosti nije uspjelo pustiti svoje korijene u Hrvatskoj, koliko možda u drugim državama bivše Jugoslavije. Iz razloga što umjetnici, sudionici otporu fašizmu i svjedoci ratnih stradanja, ipak koriste individualne i slobodne teme. Djela sadrže sklonost prema apstraktnoj umjetnosti i povezivanje sa iskustvima prijeratnih avangardi. Bili su to umjetnici koji nisu željeli prekidati započeta prijeratna istraživanja i individualne, autonomne oblike. Socrealizam je doživio propast i zbog toga što nije definiran suživot teorije socijalističkog i inovativnih, individualnih shvaćanja umjetnosti. Najbitniji razlog potiskivanja socijalnog realizma u Hrvatskoj je što se 1948. godine prekida politički odnos sa SSSR-om, time socrealizam gubi svoj politički kontekst i zamjenjuje se socijalističkim entetizmom⁴³. Iako pod snažnim akademizmom, naslućuje se sloboda umjetnosti.⁴⁴

⁴¹ Isto, 684.

⁴² Ive Šimat Banov, 685.

⁴³ Umjetnost poslije 1955. godine, gdje je između apstrakcije i figuracije, modernosti i tradicije umjetnost se približila internacionalnom modernizmu, ali pružila otpor radikalnim varijantama modernizma. (Miško Šuvaković, Pojmovnik suvremene umjetnosti, Socijalistički estetizam, Horetzky, Zagreb, 2005., 581.)

⁴⁴ Ive Šimat Banov, 681.

7. UTJECAJ FRANA KRŠINIĆA I VANJE RADAUŠ NA UMJETNOST SPOMENIKA NOB-E

7.1. Frano Kršinić

(1897., Lumbarda - 1982., Zagreb)

Na skulpturu narodnooslobodilačke borbe uvelike je utjecao umjetnik Frano Kršinić kao jedan od najstarijih kipara grupe „Zemlja“. Pomalo agresivni, lijevo orijentirani utjecaj „Zemljaša“ ostavio je traga ne samo u periodu djelovanja (od 1929. do 1935.) i prijeratnu jugoslavensku skulpturu, već i nakon. Zemljaški pokret se nastavio primjenjivati i kasnije u praksi, zbog vrlo jake teoretske i ideološke podloge koju su ostavili nekadašnji članovi.⁴⁵ Nakon završene Umjetničke akademije u Pragu i studijskih putovanja, godine 1924. započinje Kršinićevo dugo pedagoško djelovanje, kao i njegova umjetnička zrelost. Kršinićevo oblici i razvijanje volumena vitalnosti mase nagovještaju vedrinu života u skulpturama. Elastične linije i vitka tijela („Dijana“, 1926.) Kršinićevih kipovi čistih volumena i likova žena odaju klasičnost u novom izdanju.⁴⁶ Veliki utjecaj na njegovu skulpturu izvršio je Kršinićev generacijski protivnik Meštrović, iako se učestalo opirao Meštrovićevim utjecajima naglašavajući u svojim skulpturama poetski neoklasicizam. Kršinićevo spomenici s temom ratnih zbivanja nose dinamiku gestikulacije i mimike. Svojim upornim radom izgradio je vlastiti izraz bez naglih obrata u oblikovanju. Spomenik „Ribari“ u Bakru napravljen je vrlo realistično, dva mlada tijela postavljena u dijagonalu koja vuku nevidljivi konop.⁴⁷

Zbog političkih prilika svako se asociranje na teme prožete socijalnim elementima izbjegavalo, a umjetnici su bili blokirani društvenom narudžbom. Frano Kršinić uspio je spojiti etičke i socijalne komponente, odnosno idealizam i surovu realnost kojom će se koristiti umjetnici narodnooslobodilačke borbe za izražavanje patosa i dubokih osjećaja poslijeratnih zbivanja. Kršinićev korak da od usvajanja motiva pređe na sociološku i psihološku analizu, biti će poticaj tada mladim umjetnicima kao što su Dušan Džamonja, Vojin Bakić, Vanja Radauš, Antun Augustinčić, Petar Smojić i mnogi drugi, u nasljeđivanju iste tematike ali sa mnogo manje bunta.⁴⁸ Kršinić se usmjerio na intimnu i lirsku tematiku, te

⁴⁵ Juraj Baldani, 12.

⁴⁶ Grgo Gamulin: *Hrvatsko kiparstvo XIX. i XX. stoljeća*, Zagreb 1999., 339.

⁴⁷ Isto, 342.

⁴⁸ Juraj Baldani, 11.

niz autobiografskih indikacija. On ne rješava prostorne i plastične probleme u svom kiparstvu.⁴⁹ Težište njegovog stvaralaštva stavlja se na rad u oblikovnom smislu, odnosno na definiranje zatvorenog volumena koji je shvaćen kao puna izbočina i doveden u suptilnu ritmičku ravnotežu. Djela kao što su „Buđenje“, „Dijana“, „Molitva“, „Odmor“, „Ribari“ su dosegnute sinteze plastičke misli koja je na ovom prostoru i podneblju imala dugu i plodnu tradiciju. Kršinićev spomenik u parku u Bakru, „Ribari“ koji spada u spomenike narodne revolucije postavljen je 1950. godine, a prikazuje vrlo realističan trenutak nagog tijela čovjeka u smrtnom grču. U spomeniku autor je uspio izraziti svoj prepoznatljivi stil idealizirane ljepote prožete sa surovom realnošću.⁵⁰

7.2. Vanja Radauš

(1906., Vinkovci – 1975., Zagreb)

Vanja Radauš diplomirao je kiparstvo 1930. godine na zagrebačkoj Likovnoj akademiji. Kao i mnogim tadašnjim mladim umjetnicima, mentor mu je bio Ivan Meštrović. Umjetničko djelovanje ostvario je kao profesor u Akademiji likovnih umjetnosti u Zagrebu, dok će kasnije od 1950. godine voditi svoju majstorsku radionicu. Njegov opus je raznolik i karakterno snažan, što možemo vidjeti iz kiparskih ciklusa Tifusari (1956.-1959.), Panopticum croaticum (1959.-1961.), Čovjek i kras (1961.-1963.), Krvavi fašnik (1966.), Apstraktne forme (1966.-1968.), Zatvori i logori (1969.) te Stupovi hrvatske kulture (1969.-1975.).⁵¹ Dvije velike teme kojima se bavi Radauš su ljubav i smrt koje dovodi do ruba odvratnosti i apsurdna bez obzira na estetske „zakone“ oblikovanja skulptura. No, u petom desetljeću, narudžbe koje je država tražila zakočila je Radaušov umjetnički razvoj, otuđila njegov buntovni i antikonformistički stil oblikovanja. Partizanske borbe u Radaušu su potaknule erupciju radova sa temama stradavanja, heroizma i smrti.⁵² Vanja Radauš njegovao je i razvio socijalnu likovnu misao. Prve socijalne motive Vanje Radauša moglo se vidjeti na njegovoj prvoj izložbi 1939. godine u Salonu Ullrich u Zagrebu. Teme njegovih djela su svakodnevne a likovni jezik potresniji i okrutniji od socioloških analiza. „Oni su bili

⁴⁹ Žarko Domljan: *Obljetnica Frane Kršinića*, Život umjetnosti 1968., 7,8, 228.

⁵⁰ Isto, 230.

⁵¹ Culture net.hr: *Klanjec – izložba Vanje Radauša*, 4. svibnja 2010.,

<http://www.culturenet.hr/default.aspx?id=31657>

⁵² Grgo Gamulin, 371.

opomena, prijetnja i pobuna.“ Njegova djela ne samo da su uzela revolt u punu primjenu nego je cjelokupni stil evoluirao. Djela kao što su „Bludnice“ (1938.), „Skitnica“ (1938.), „Prosjak“ (1939.), „Robijaš“ (1940.) prešla su granicu umjetničkog angažmana u aktivni kritički faktor političke analize društvenog stanja i klasnih suprotnosti. Zbog toga su njegove skulpture napravljene od nemirnih pokreta i *nervoznih nesavladanih osjećaja*. Površina je napeta i uznemirena.⁵³ Vanja Radauš je 1942. godine napravio „Glavu galženjaka“, „Krvnika“ i „Petricu Kerempuha“ (1943.). Ta djela dobivaju na značenju ako znamo da su rađena u okupiranom Zagrebu, u ateljeu koji je doživio više posjeta tadašnje policije.⁵⁴ Kršinićeva djela ima zaglađenu formu, dok Radauševi likovi izrađeni su od slobodnijih „linija“ i oblika, gotovo nespretnim nanošenjem grumena gline. Tu slobodu Radauš će iskoristiti kasnije za ciklus „Tifusara“, nastalih 1957. i 1958. godine, gdje će dominirati slobodno razvijanje ekspresije vizualnog doživljaja.⁵⁵

⁵³ Juraj Baldani, 11.

⁵⁴ Isto, 12.

⁵⁵ Grgo Gamulin, 367.

8. INTEGRIRANJE SPOMENIKA NOB-E U PROSTOR I OKOLIŠ

U periodu trajanja Drugog svjetskog rata, nije bilo moguće misliti na trajnija obilježavanja mjesta pojedinih značajnih događaja. Ulogu svjedoka i spomenika otpora naroda u borbi za svoju slobodu imali su kameni zidovi spaljenih kuća, urezana imena u deblima šuma, zidovima zatvorskih ćelija ili grobova. Nakon oslobođenja javlja se želja za vidljivim označavanjem povijesnih mjesta oslobodilačkog rata. Prva spomen obilježja imala su najčešće oblik piramide od složenog kamena ili su postavljane ploče s napisima, često nespretno i sa nevjesto uklesanim slovima. Svatko je u svojim mogućnostima pridonosio očuvanju sjećanja na herojska događanja tada neposredne prošlosti, iako tadašnje prilike nisu dopuštale veće i smislene akcije. Nakon Drugog svjetskog rata građani su obnavljali razrušene gradove, sela, željezničke pruge, ceste, mostove i javne zgrade. Građanima je bila potrebna želja za stvaranjem novih djela u slobodi. Gotovo sve spomeničko nasljeđe, skulpturalna i arhitektonska ostvarenja, te ostala znamenja kojima su obilježavani događaji davnih dana, bili su oslonac za nove radove arhitekata i kipara.⁵⁶

Arhitekti su gotovo odmah uočili da se realističkim skulpturama boraca bombaša i ranjenika ne izražava sva izvorna i iskonska snaga masovnog ustanka i teške borbe naroda. Često je jedan skroman natpis u kamenom bloku postavljen u prirodi, više govorio o događaju nego mnoštvo figura lijevanih u bronci ili klesanih u kamenu.⁵⁷ Novi planovi gradnje koji su se bavili obnovom, rekonstrukcijom i novom izgradnjom gradova i naselja, nastojali su svoje vizije temeljiti na iskustvu iz prošlosti, realiziranim dometima i otvorenim vidicima u budućnosti. Izgradila su se spomen obilježja, objekti koji su mladim naraštajima postali prostori upoznavanja sa nedavnom povijesti.⁵⁸

Potreba da se obilježe značajna imena, datumi i mjesta revolucionarnih događaja, postignula je da se spomenici postavljaju izvan grada, na sama mjesta događaja, šume, planine i sela. Sa sobom su ti spomenici u nove prostore nosili i osnovna pravila oblikovanja, kompozicije pa i dimenzije gradskog spomenika. Prvi problem kod postavljanja spomenika ili spomen obilježja u prirodni okoliš bio je nesuglasje spomenika s prostorom. Rijetki su oni primjeri u kojima ih je snaga i kvaliteta djela prerasla. Spomenik je prostorni fenomen i podvrgnut je zakonima prostornih odnosa, pa analizom tih odnosa s prostorom dolazimo do

⁵⁶ Zdenko Kolacio: *O prostorima, spomenicima, izvorima umjetnosti*, Arhitektura, 1975., 155, 8.

⁵⁷ Isto, 8.

⁵⁸ Zdenko Kolacio: *Tragovi revolucije u prostorima naše zemlje*, Čovjek i prostor, 1977., 297, 12.

jedinstvenih umjetničkih značenja samog djela. Promjenom općeg senzibiliteta, zbog sakupljenog iskustva i znanja mijenja se i spomenik. Spomenik ima dvije osnovne uloge, prva je da jedan formirani prostor definira, a druga da bude inicijalna točka jednog novog prostora ili usmjerenja grada. Sada spomenik postaje prepoznatljivi znak i simbol u prostoru, njegove dimenzije i forme su veće i uočljivije, njegova funkcija je višeznačna od prvotne, orijentira u prostoru do obilježja u vremenu. Iako tadašnji spomenici imaju prosječnu kvalitetu, pojedini spomenici se ističu svojom kvalitetom, no ne i dimenzijom. Nakon Titove smrti, od svibnja 1980. godine nameće se potreba za vraćanjem većih spomenika i obilježja u grad. Iz tih razloga potrebno je prostor planski i programski formirati te zadati mu definirani kiparski zadatak, nakon čega se autor spomenika ili spomen obilježja narodnooslobodilačke borbe može posvetiti svom zadatku bez prethodnog rješavanja prostornog problema.⁵⁹ Memorijalni oblik proizlazi iz osnovne spomeničke teme, ali istovremeno i iz svakodnevne funkcije zadanog prostora kao dijela životnoga, gradskog tkiva. Primarni zadatak kod oblikovanja tih prostora nije traženje samo likovnog izraza, već optimalno povezivanje memorijalnih elemenata i svakodnevice života grada. Ako se ne radi o točnom lociranju povijesnog događaja tada, zbog lakšeg smještanja u prostor, autori spomenika narodnooslobodilačke borbe za lokaciju biraju radije prirodni prostor, pejzaž ili pak u sklopu zelenih površina. Takvu vrstu spomenika obavezno prati potreba za odgovarajućom pejzažno-parkovnom obradom okoliša spomenika. Cilj je da spomenik dobije odgovarajući okvir, odnosno ambijent a prostor oko spomenika svoju kvalitetnu doradu i uređenje. Na taj način kreativna snaga sadržana u ideji spomenika prelazi i na ambijent, pa on postaje integralni dio spomenika.⁶⁰

Za ovakvu vrstu spomenika smještaj u grad ili zelenilo grada, nije najsretnije rješenje. Prostorom, ambijentom i veličinom predstavlja specifične karakteristike, ali istovremeno i ograničava mogućnosti. Odabran prostor, prisutno zelenilo, drveće, zidovi kuća, vidici što se pružaju prema mjestu ili odatle prema okolini, utjecat će na veličinu, oblik i izbor materijala spomenika pa i na kompoziciju i zahvat u najširem smislu. Tek kad se spomenik integrira s prostorom u jedinstvu s okolinom, ostvarena je njegova posebna i složena funkcija u datom prostoru.

⁵⁹ Branko Siladin, 3.

⁶⁰ Dragutin Kiš: *Pejzažno parkovno uređenje prostora uz memorijalne spomenike narodno oslobodilačke borbe*, Arhitektura, 1975.,155, 49.

9. UNIŠTAVANJE SPOMENIKA NOB-E

Najviše štete spomenicima narodnooslobodilačke borbe nanijeli su fašističke snage iz inozemstva i njihovi sljedbenici iz Hrvatske za vrijeme devedesetih godina.⁶¹ Pojedinačni napadi na spomenike narodnooslobodilačke borbe iako rijetko događala su se i prije 1990. godine, ali intenzivno rušenje desio se u periodu od 1991. do 1995. godine. Prema nepotpunim podacima od 1990. do 2000. godine u Hrvatskoj je srušeno, uklonjeno i oštećeno 2.964 spomen obilježja, među kojima su 731 spomenik i druga spomen obilježja od velike umjetničke i kulturno-povijesne vrijednosti, te 2.233 različitih spomen obilježja koja predstavljaju uz pijetet prema žrtvama i humanističke vrijednosti za lokalne sredine i obitelji.⁶² Veliki broj ploča ili bista prije uništenja bile bi skrivene na sigurno od strane obitelji, ustanova ili udruge Saveza antifašističkih boraca. Zanimljivo je kako sve spomeničke objekte iz društvenog dogovora evidentiraju osnovne škole na čijem se području nalaze surađujući pri tom s područnim organizacijama Saveza udruženja boraca narodnooslobodilačke borbe i Regionalnim zavodom za zaštitu spomenika.⁶³

Najčešće su bile skidane i razbijane zvijezde, natpisi koji su bili prenamijenjeni, te spomenici rušeni do temelja da bi se na istom mjestu podignuo novi spomenik, najčešće borcima Domovinskog rata.⁶⁴ Područje Primorsko-goranske županije uključivala je bivše općine Cres-Lošinj, Crikvenica, Čabar, Delnice, Krk, Opatija, Rab, Rijeka i Vrbovsko. Na područje bivše crikveničke općine bilo je slučajeva uništavanja i devastiranja antifašističkih obilježja ali rastao je otpor građana prema nacionalističkim ekscesima. Građani su uz županijsku i lokalne udruge antifašističkih boraca otpočeli s obnovom porušenih i oštećenih spomen obilježja.⁶⁵ Na području bivše općine Delnice od ukupno 47 spomen obilježja oštećeno ih je 7.⁶⁶ U borbi protiv fašizma prednjačilo je naselje Lipa na području bivše općine Opatija gdje je za vrijeme Njemačke ofenzive 1944. godine stradalo cijelo stanovništvo, a je bilo selo potpuno uništeno. Stara škola u naselju Lipa pretvorena je u trajnu izložbu još 1967. godine, a nakon devedesetih godina prepuštena je propadanju. Važnost naselja Lipe te aktualnu obnovu spomen doma Lipa koju je potaknula općina Matulji, kao i današnji odnos

⁶¹ Rušenje antifašističkih spomenika u Hrvatskoj 1990-2000, 1.

⁶² Isto, 2.

⁶³ Vladimir Šegota: *Dogovor među generacijama*, Novi list, 25.11.1971., 13.

⁶⁴ Rušenje antifašističkih spomenika u Hrvatskoj, 3.

⁶⁵ Isto, 178.

⁶⁶ Isto, 180.

prema spomenicima narodnooslobodilačke borbe naglasio je Željko Bistrović na znanstvenom i stručnom skupu *Dijalozi s baštinom* 2013. godine, s temom *Prepoznavanje vrijednosti*.⁶⁷

Na opatijskom području u Matuljima, na Učki, u Lovranu i Mošćeničkoj Dragi podignuto je ukupno 146 spomen obilježja u razdoblju od 1990-2000-te godine, no nije bilo napada na spomenike.⁶⁸ Stradavanja su pretrpjela nekadašnja sela, danas općina Čavle i naselje Podhum. U Rijeci su najčešće bile oštećene biste, kao što je Mirka Lenca u Sušačkoj gimnaziji i Josipa Mohorića na Srdočima, dok je na Trsatu bila oštećena spomen kosturnica.⁶⁹

Za devastiranje, zanemarenost i nebrigu kriva je ne samo vlast i nedostatak političke volje, već i općenita društvena svijest o očuvanju spomeničke kulturne baštine narodnooslobodilačke borbe. Uništavanjem spomenika takve vrste negiramo i brišemo poratnu povijest, pobjedu nad fašizmom te sve žrtve koje su pale u borbi da se ugasi totalitarni režim.⁷⁰

10. VALORIZACIJA I ZAŠTITA SPOMENIKA NOB-E

Kod valorizacije spomenika narodnooslobodilačke borbe treba se biti oprezan iz razloga što se pažnja ukazuje na specifični moment u kojem nastaje sam spomenik. Taj specifičan moment je narodnooslobodilačka borba koja se odvijala u posebnim uvjetima, pa se time pojedinim spomenicima vrijednost podiže. Iako najmlađa, to je i najbrojnija grupa spomenika. Autentični spomenici narodnooslobodilačke borbe imaju povijesno značenje jer svaki na svoj način svjedoči velikim prekretnicama u životu tadašnjih građana Rijeke.⁷¹ Mnogi značajni povijesni događaji vezani su uz šire prostore pa je obilježavanje i zaštita tih prostora kompleksan i specifičan zadatak kako u preventivnoj tako i kreativnoj fazi uređenja prostora koje nazivamo spomen područjima.⁷² Referate za zaštitu spomenika narodne revolucije u pojedinim zavodima za zaštitu spomenika kulture počele su od godine 1955. sve više intenzivirati evidenciju tih spomenika, koja se kasnije nadopunjavala podacima posebno

⁶⁷ Franko Ćorić: *Prepoznavanje vrijednosti*, Dijalozi s baštinom 2013, Rijeka, 17. travnja 2013., <http://www.ipu.hr/uploads/documents/2232.pdf>, 4.

⁶⁸ Rušenje antifašističkih spomenika u Hrvatskoj, 185.

⁶⁹ Isto, 189.

⁷⁰ Veronika Rešković: *Antifašizam i kako ga izbjeći*, 23. siječnja 2014., <http://www.forum.tm/vijesti/antifasizam-i-kako-ga-izbjeci-1457>

⁷¹ Anđela Horvat: *Spomenici kulture i spomenici narodne revolucije u socijalističkoj republici Hrvatskoj*, Arhitektura, 1975., 155, 62.

⁷² Fedor Wenzler: *Spomen područja kao specifična kategorija obilježavanja lokaliteta i memoriranja značajnih događaja iz narodnooslobodilačke borbe*, Arhitektura, 1975., 155, 19.

radom Savez antifašističkih boraca.⁷³ Zbog svoje složenosti kao i zbog razmjerno kasnog uočavanja osobnosti i svojstvenosti spomenici povijesnih zbivanja razmjerno kasno ulaze u krug zaštitarskog pojmovlja.⁷⁴

Zaštita spomen područja obuhvaćena je zakonom o zaštiti prirode gdje se svrstavaju u memorijalne prirodne spomenike dok je njihovo planiranje i uređenje obuhvaćeno u zakonu o prostornom uređenju i korištenju građevinskog zemljišta kao tzv. područje posebne namjene. Nakon Drugog svjetskog rata položaj konzervatora u Hrvatskoj bio je težak. Konzervatori djeluju u određenoj sredini i unatoč provođenju načela zaštite prihvaćenih od građana, ne mogu se uvijek suprotstaviti pritisku okoline u spašavanju kulturne baštine, jer su i dio nje same. Konzervatori ovise o okolini ne samo materijalno, već idejno i moralno. Ratna razaranja zasjenila su odnose prema kulturnoj baštini. U takvim prilikama konzervatori su bili i „formalni nosioci“ nasljednog prava zajednice na vrijednosti spomenika kulture, ali su i baratali pravnim normama. Nakon Drugog svjetskog rata mala novčana sredstva mogla su biti raspoređena na sva ili barem uži krug opasno ugroženih spomenika ili samo na jedan vrijedan spomenik. Konzervatori su se odlučili za prvu varijantu, no raspoređujući i onako mala novčana sredstva, često se dešavalo da ugroženi spomenik ostane nažalost u netaknutom stanju.⁷⁵ Prioritet zaštite i prostornog uređenja imaju spomen područja većih spomen kompleksa i lokacija na kojima su se u vrijeme rata odvijala intenzivna vojna i civilna aktivnost na oslobođenom teritoriju. Veliki kompleksi sa različitim sadržajima mogu se uspješno riješiti jedino kroz interdisciplinarni rad, odnosno suradnjom prostornih planera i povjesničara. Prostorna karakteristika memorijalnih sadržaja je velika raspršenost. Spomen područja se bitno razlikuju od spomen parkova gdje je memorijalni sadržaj koncentriran a park se nalazi najčešće ili u gradu ili u njegovoj neposrednoj blizini. Spomen područje ima temeljnu memorijalnu poruku, pravo na slobodu i borba da se ta sloboda očuva ili izbori, no ta poruka ima bezbroj modaliteta. Spomeničko značenje imaju svi lokaliteti na kojima su se odigrali neki značajni ili tragični događaji. To mogu biti razni modeli memorijalne poruke, mjesto bitaka gdje je težište na upoznavanju s vojnim znanjem lokaliteta i prostori na kojima se kroz dugo razdoblje održao teritorij slobodnog statusa, sa aktivnostima koje su služile vojsci i okolnom narodu, zatim mjesta ubojstava, masovne grobnice koje je potrebno organizirati da prime veliki broj posjetitelja kod povremenih komemoracija. Najvažniji ali i

⁷³ Anđela Horvat, 64.

⁷⁴ Boro Pavlović: *Memorijalni park narodno oslobodilačke borbe Petrova Gora*, Arhitektura, 1975., 155, 24.

⁷⁵ Ana Deanović: *Uz tridesetu obljetnicu nove organizacije službe zaštite spomenika kulture u socijalističkoj republici Hrvatskoj*, Arhitektura, 1975., 154, 3.

najteži zadatak prostornog uređenja je omogućiti posjetiocima dinamičan doživljaj spomen područja kao cjeline, stvoriti iluziju prošlog vremena. Turizam igra veliku ulogu kao privredna aktivnost i obavezni pratilac svakog područja koje se posjećuje radi upoznavanja s memorijalnim spomenicima.⁷⁶

11. SPOMEN BISTE I PLOČE NOB-E U RIJECI I OKOLICI

Za estetski učinak spomenika presudni su odnosi skulpture i okolnih objekata. Kakav je njezin položaj u slobodnom prostoru, da li spomenik oblikuje određeni profil grada ili je samo nužni dodatak nekoj zgradi ili parku. Spomenik može formirati prostor, definirati ga i zaključiti, ali može biti i inicijalna točka novog prostora. Čest je slučaj nezainteresiranosti i nedodirljivosti između okolnog prostora i samog spomenika. Arhitektonsko urbanistička funkcija spomenika mora u sebi nositi mnogostruku vezu s pejzažom i urbanom okolinom, a to se sve odnosi i na spomen biste. Spomen biste i ploče narodnooslobodilačke borbe bile su dio službenog dekora kao obavezan prateći element pojedinih javnih ustanova. Osnovni zadatak autora biste ove vrste jest da vjerno predstavi lik narodnog heroja koji je sudjelovao u narodnooslobodilačkoj borbi. Mogu biti smještene na vidno, istaknuto ili skriveno mjesto, u unutrašnjosti zgrade. Najčešće se rade po narudžbi, hladno i službeno. U interpretaciji dolazi do sklada izražaja autorovog stila i načina obrade površine te psihološko određenje koje lice borca izražava. Nakon drugog svjetskog rata izrađivale su realistične biste sa prepoznatljivim crtama lica koje pokazuju trenutak već poznate psihološke karakteristike koje sam borac posjeduje, kao što su hrabrost odlučnost, odvažnost. Gotovo svaka javna ustanova čuvala je bistu narodnog heroja, iz tog razloga zabilježen je iznimno velik broj narudžbi bisti, čiji su autori i godišta nastanka nekad i nepoznati. Biste su se radile po ustaljenom obrascu oblikovanja, što realističnije ozbiljne crte lica borca, miran stav, zaglađene forme, te vidljiva partizanska uniforma sa odlikovanjima na prsima.⁷⁷

Najveći broj bista podignuo je autor Vinko Matković, koji svoj stil oblikovanja površine spomenika prenosi i na biste. Matković u razdoblju do 1973. godine koristi čiste i

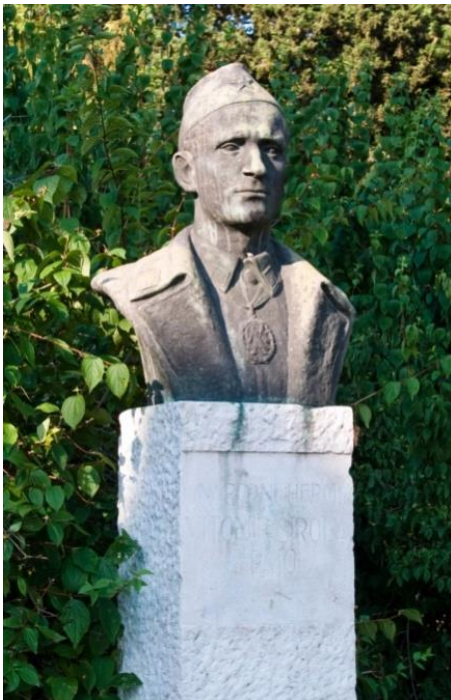
⁷⁶ Fedor Wenzler, 19.

⁷⁷ Eugen Franković, 17

jednostavne linije, bez suvišnih detalja, a nekima se ne zna niti godina nastanka, što je za očekivati s obzirom na veliki broj narudžbi.⁷⁸

Sedamdesetih godina, nakon smrti Vinka Matkovića u izradi bisti prednjači autor Zvonko Kamenar. Kamenar, za razliku od Matkovića koristit će slobodnije i razigranije forme u pristup oblikovanju bista, što se najbolje može vidjeti u prikazu kose i odjeće.

Slika 1: Vinko Matković: Vitomir Širola-Pajo



Izvor:

http://www.wikiwand.com/hr/Dodatak:Popis_antifa%C5%A1isti%C4%8Dkih_spomenika_u_Primorsko-goranskoj_%C5%BEupaniji

⁷⁸ Daina Glavočić: *Vinko Matković – Sušački kiparski opus*, Sušačka revija 6/7, 54.

Slika 2: Zvonko Kamenar: Ivan Čiković-Beli



Izvor: <http://www.lokalpatrioti-rijeka.com/forum/viewtopic.php?f=76&t=764&start=225>

Mijenjanjem odnosa prema skulpturama narodnooslobodilačke borbe, mijenja se i oblikovanje bista, pa će se osamdesetih izrađivati biste vrlo realistične figuracije. Jedan od primjera je bistana rodnog heroja Ive Lole Ribara kiparice Jasne Bogdanović, te bista istoimenog heroja kiparice Gabrijele Kolar. Te su biste izvedene sa svim vjernim i realističnim portretnim crtama lica, dok se već ustaljene herojske karakteristike manje ističu.

12. UMJETNICI KOJI DJELUJU U RIJECI I OKOLICI ZA VRIJEME NOB-E

12.1. Vinko Matković

(31. ožujka 1911., Sušak - 23. siječnja 1973., Trsat)

Vinko Matković rođen je u Sušaku. Nakon završene Akademije likovne umjetnosti, gdje su mu mentori bili Rudolf Valdec i Frano Kršinić, preuzeo je kiparsku radionicu svoga oca u Rijeci. Umjesto putovanja, istraživanja i eksperimentiranja u likovnim problemima, Matković se posvetio kiparskoj rutini. Prije nego što je započeo sa radom na mnogim kiparskim ostvarenjima vezana uz narodnooslobodilačku borbu ustalio je lirsku notu u svojoj kiparskoj do tada skromnoj praksi. Već 1951. godine Matković izrađuje djela koja naglašavaju akciju i borbu sa naglašenim gestama i ekspresijama. Uslijedile su narudžbe za spomenike u Poreču, Rabu, Grižane, Višnjan, Donja Vežica i ostale sve do 1959. godine. Ti su spomenici ponavljali tematiku karakterističnu za revolucionarne spomenike, najčešće s prikazom partizana koji u jednoj ruci drži pušku a drugom poziva na borbu. Vrhunac Matkovićevog kiparstva je „Spomenik oslobođenja Rijeke“ iz 1955. godine. Matković se ne može pohvaliti sa velikim brojem intimnih skulptura i dobrih portreta.⁷⁹ Najviše javnih spomenika izradio je u periodu od 1949. do 1965. godine Njegov cjelokupni opus obilježila je figuralnost inspirirana zbivanjima 20. stoljeća. Često je osim spomenika u parku, osmišljavao i okruženje u kojem će se spomenik nalaziti.⁸⁰ Matković surađuje sa ljevačima Slavkom Brnčićem i Brankom Lentićem suradnikom u riječkoj lijevaonici koja djeluje od 1945. do 1970. godine. U njoj nastaju spomenici Joakimu Rakovcu, željezničaru u Rijeci, spomenici u Grižanama, Triblju i Driveniku. U zrelim stvaralačkim godinama Matković se koristi većim dimenzijama ali i dalje ostaje vjeran realizmu.⁸¹

Tablica 1: Djela Vinka Matkovića u Rijeci i okolici

Godina	Naselje	Vrsta	Namjena
1951.	Saršoni	Spomenik	Palim borcima
1952.	Krnjevo	Spomenik	Desetorici palih boraca
1954.	Draga	Spomenik	Palim borcima

⁷⁹ Grgo Gamulin, 238.

⁸⁰ Zana Dragičević: *Spomenik oslobođenja na Delti*, Sušačka revija br. 80, http://www.klub-susacana.hr/revija/clanak.asp?Num=80&C=13#_ftn1

⁸¹ Daina Glavočić, 56.

1954.	Rijeka, željeznička stanica	Spomenik	U čast poginulom željezničaru-diverzantu
1955.	Delta	Spomenik	Spomenik Oslobođenju Rijeke
1955.	Podmurvice	Spomenik	Dvanaestorici palih
1958.	Mlaka	Bista	U čast Viktoru Široli Paji
1960.	Zlobin	Spomenik	Palim borcima
1962.	Kantrida (Dom kulture)	Bista	U čast Marku Čurbegu
1962.	Marinići	Spomenik	Palim borcima
1963.	Čavle	Spomenik	Palim borcima i civilnim žrtvama
1963.	Rubeši	Spomen park	Spomenik palim borcima
1964.	Zamet	Spomenik	Palim borcima
1964.	Klana	Bista	U čast Antuna Raspora
1969.	Vežica	Spomenik	Palim borcima
1969.	Viškovo (Osnovna škola)	Bista	U čast Viktoru Široli-Paji
1973.	Martinšćica	Bista	U čast Viktoru Lencu
-	Praputnjak	Spomenik	Palim borcima
-	Grižani	Spomenik	Palim borcima i civilnim žrtvama
-	Sv. Kuzam (Vitoševo)	Spomenik	Palim borcima
-	Klana	Spomenik	Palim borcima

Izvor: Čubrić, Jadranka: Spomenici socijalističke revolucije - Rijeka, Skupština općine

Rijeka, Rijeka, ožujak 1983.

Spomenik oslobođenja Rijeke na Delti postavljen je 3. svibnja 1955. godine, na desetu obljetnicu oslobođenja Rijeke. U travnju 1945. narodnooslobodilačka vojska oslobodila je istočni dio grada, odnosno područje Sušaka, a zatim 3. svibnja i zapadni dio, čime je grad ujedinjen u cjelinu koju je do tada razdvajala Rječina. Uspješnim urbanističkim rješenjem postigla se maksimalna dominacija nad cjelokupnim trgom, za što su zaslužni arhitekti i inženjeri Zdenko Kolacio i Zdenko Sila. Zbog monumentalnosti iziskuje pogled iz daljine da bi se obuhvatio pogledom, dok se Matkovićeve skulptura nalazi na visokom podestu, odnosno obelisku.⁸² Za estetski doživljaj skulpture uvijek je važan njezin položaj u odnosu na uvjete promatranja, uočljivost i primanje utiska. U njegovoj blizini nema drugih objekata koji bi smetali njegovom položaju spomenika. Skulptura se sastoji od tri figure impozantne veličine, inače bi se spomenik izgubio u veličini prostora parka. Figura žene podignutih ruku

⁸² Neda Andrić, Radmila Matejčić, *Rijeka: povijest, kultura, umjetnost, prirodne znamenitosti, turizam*, Turistička zajednica grada Rijeke, Zagreb: Ugostiteljski i turistički marketing, Rijeka, 1994., 28.

simbolizira snagu i veličinu pobjede, odnosno u širem kontekstu pobjedu Jugoslavije. Njezino tijelo je oblikovano jednostavno, bez suvišnih detalja da bi se što više istaknuo čvrsti volumen. Druga dva lika prikazana su u gesti prodora, sa vojničkim šinjelima i spremnim puškama. No, ako promatramo cjelokupnu kompoziciju prvo što se može zamijetiti su uzdignute ruke žene, ruke koje slave pobjedu. Postolje je 16 metara visoko i tvori oblik slova „T“, kao početno slovo imena Josipa Broza Tita.⁸³ Na lijevoj strani obeliska nalazi se reljefi posvećen ratnim stradavanjima, dok se na reljefu sa desne strane nalazi oslobođenje, blagostanje i rad. Autor reljefa je Raul Goldoni. Spomenik zapravo ovjekovječuje narodnooslobodilačke borbe i postrojbe 4. armije za oslobođenje rijeke. Matkovićeva skulptura je tipično djelo socijalističkog realizma i spomen na važan politički i povijesni događaj.⁸⁴

Slika 3: Vinko Matković: Spomenik oslobođenja Rijeke (1955),

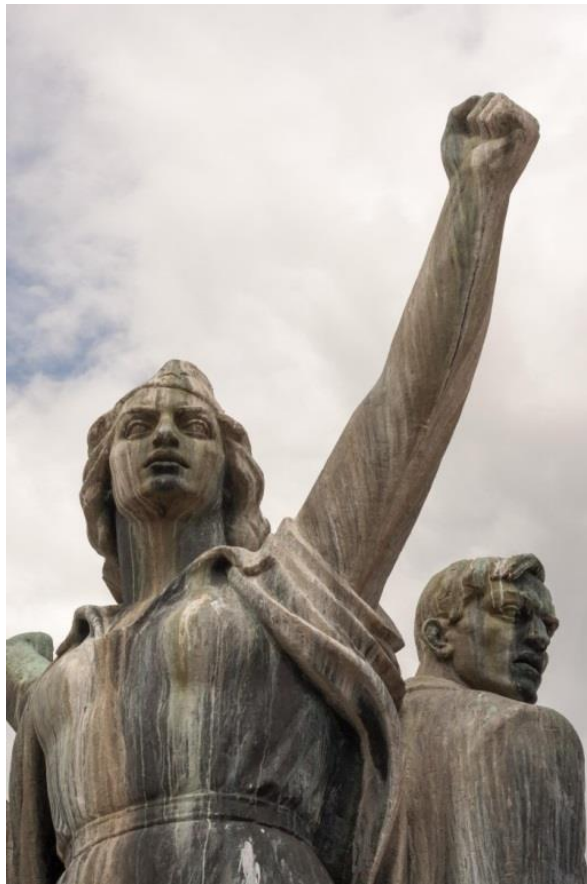


Izvor: <http://rijecan.in/rijeka-ce-dostojno-obiljeziti-70-obljetnicu-oslobodenja/>

⁸³ Neda Andrić, Radmila Matejčić, 28.

⁸⁴ Zana Dragičević, http://www.klub-susacana.hr/revija/clanak.asp?Num=80&C=13#_ftn1

Slika 4: Vinko Matković: Spomenik oslobođenja Rijeke (1955.) detalj



Izvor: <http://www.mmsu.hr/Default.aspx?art=713>

Matkovićev spomenik palim željezničarima podignut je 1954. godine. Prvotni smješten spomenika bio je ispred željezničkog kolodvora, kasnije je premješten pored Kluba željezničara Rijeke. Skulptura željezničara izlivena je u bronci a prikazuje narodnog borca u šinjelu na radnom borbenom zadatku onemogućavanja transporta neprijateljskih vlakova. Matković je spomenik palim željezničarima kao i mnoge izradio vrlo realistično i scenografski. Realističnost izvire iz detalja kao što su šinjeli, čizme i u svakodnevna odjela koja su nosili borci dok su ratovali i radili.⁸⁵

Slika 5: Vinko Matković: Spomenik palim željezničarima, Mlaka, (1954.)



Izvor: Jasmina Raković

⁸⁵Jadranka Čubrić: *Spomenici socijalističke revolucije - Rijeka*, Skupština općine Rijeka, Rijeka, ožujak 1983., 343.

Spomenik palim borcima, posvećen radnicima Vežice, nastao je 1959. godine. I ovaj je, kao i mnogi Matkovićevi spomenici preuzeo je shemu realističnog borca. Postavljen je na podestu od kamenih blokova koji sadrže tekst: „Kraj je ovo gdje kamen na kamenu raste ljudima na kamenu žive i žanj umiru“. Na drugom se kamenom podestu nalazi figura radnika, atletske građe sa ponovljenom karakteristikom realistične manire, te geste suzdržane snage i odlučnosti. Razaznaju se već poznati kodirani kiparski modeli koji su bili uzori jednom običnom čovjeku a bliski radnim ljudima. Spomenik je postavljen u blagom kontrapostu, da bi se naglasilo istupanje za prava radnika. Iako nema oružje, možemo razabrati emocije bunta i revolta koji se javljaju u snazi radnika.⁸⁶

Slika 6: Vinko Matković: spomenik palim borcima, Vežica, (1959.)



Izvor: Jasmina Raković

⁸⁶Daina Glavočić, 57

Spomenik palim borcima u Podrvnju iz 1962. godine predstavlja tipičan primjer skulpture borca u ofenzivnom stavu. Lik borca je postavljen na kamenu podest, u lijevoj ruci nosi pušku dok sa desnom zabacuje granatu. Spomenik palim borcima u Čavlima, postavljen je godinu nakon, 1963. Lik partizana svojim stavom i gestama poziva na borbu. Oba spomenika na području Grobnika su tipični primjeri Matkovićevih realističnih figura sa vidljivim gnjevom i bijesom koji priziva osjećaj ponosa. Spomenici zahvaćanju forme bez detalja, koji nisu u službi deskriptivnih sadržaja.⁸⁷

Slika 7: Vinko Matković: Spomenik palim borcima, Čavle, (1962.)



Izvor: <http://spomeniki.blogspot.hr/2013/12/cavle-spomenik-nob.html>

⁸⁷Simboli polpretekle zgodovine: <http://spomeniki.blogspot.hr/2013/12/cavle-spomenik-nob.html#uds-search-results>

Spomenik palim borcima u Rubešima, podignut je 1963. godine u spomen parku. Skulptura koja simbolički predstavlja stražara, u mirnom stavu koji ponosno gleda slobodu, sa odloženom puškom. Matković je projektirao kamenu skulpturu visoku oko 13 metara, postavljenu tako da pogledom obuhvaća sva mjesta u okolici Rubeša, te veliki dio Kvarnerskog zaljeva. Sa ovom je skulpturom Matković izašao iz okvira brončanih figura boraca u pokretu, smirenim i formalnim stavom približio je skulpturu gotovo do kubističkih rješenja. Izrađena je od klesanog kamena i strukturom podsjeća na gradnju suhozida. No, iako su forme u potpunosti stilizirane, pojednostavljene i pretvorene u geometrijska tijela, Matković ne bježi od pretpostavljive figure borca s puškom.⁸⁸

Slika 8: Vinko Matković: Spomenik palim borcima, Rubeši, (1963.)



Izvor: <http://www.lokalpatrioti-rijeka.com/forum/viewtopic.php?f=139&t=1060&start=345>

⁸⁸Juraj Baldani, 23.

Spomenik na Marinićima koji je postavljen 1962. godine, specifičan je po perforiranoj plastici koju je dvije godine prije upotrijebio za spomenik palim borcima Zlobina. Spomenici u obliku nadgrobne stele sastavljeni su od kamenih kocki. Perforirana plastika se nalazi na svakom od njih obješena je kao slika na zid. Prikaz na plastici stiliziran je s prizorom partizana s puškom u jednoj i granatom u drugoj ruci. Pozadina plastike sastavljena je od mreže linija, koje prikazuju stilizirano sunce i šumu.⁸⁹

Matković se često oslanja na obilježavanja spomena stelom, pločom ili spomen obeliskom, takvi spomenici postavljeni su u mnogim naseljima Rijeke, Dragi, Čavlima, Škrljeva, Vitoševu, Zametu, Saršoni. Često smisao stremljenja u vis, oštri bridovi daju dojam snage i neslomljivosti. Oblici su svojom formom preuzeli ulogu prenosilaca doživljaja i događaja za povod podizanja spomenika.⁹⁰

12.2. Zdenko Sila

(2. veljače 1915. Prag – 25. siječnja 1997., Rijeka)

Rođen u Pragu, Zdenko Sila diplomirao je arhitekturu 1940. godine na Tehničkom fakultetu u Ljubljani. Kao urbanist i arhitekt bavio se pejzažnom arhitekturom i oblikovanjem interijera, a izradio je urbanističke i prostorne planove grada Poreča, Rovinja, Rapca, Crikvenice i Raba.⁹¹ Njegov najveći zahvat u Rijeci bio je generalni urbanistički plan, te uređenje starog grada u Rijeci. Objavio je mnoge stručne članke koji se bave pejzažnom arhitekturom u dnevnoj štampi ali i u stručnim časopisima kao što su „Građanstvo“, „Hortikultura“ i „Arhitektura“.⁹²

Tablica 2: Dijela Zdenka Sile u Rijeci i okolici

Godina	Naselje	Vrsta	Namjena
1954.	Orehovica	Spomenik	Palim borcima
1955.	Platak	Spomenik	Palim borcima

⁸⁹ Jadranka Čubrić, 342

⁹⁰ Zdenko Kolacio: *O prostorima, spomenicima, izvorima umjetnosti*, Arhitektura 1975., 155., 8.

⁹¹ Hrvatska enciklopedija: *Sila, Zdenko*, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=55938>

⁹² Miloš Bajić: *Spomenici revoluciji*, Jugoslavija, SUBNOR Jugoslavije, Beograd, Izdavačko književno preduzeće Svjetlost, Sarajevo, 1968.,11.

1956.	Crikvenica	Spomen-kosturnica	Palim borcima
1957.	Bakar, groblje	Spomenik	Žrtvama potonulog broda „Ljubljana“
1957.	Park narodnih heroja na Trsatu	Spomen-kosturnica (u suradnji sa Ljubom de Karinom)	Palim borcima
1958.	Banderovo	Spomenik	Palim borcima
1959.	Viškovo	Spomenik	Palim borcima
1980.	Kozala, groblje	Spomenik	U čast poginulim židovskim žrtvama fašističkog terora

Izvor: Čubrić, Jadranka: Spomenici socijalističke revolucije - Rijeka, Skupština općine Rijeka, Rijeka, ožujak 1983.

12.3. Zdenko Kolacio

(24. rujna 1912., Sušak - 18. svibnja 1987., Zagreb)

Zdenko Kolacio kao ugledan urbanist i arhitekt, diplomirao je 1935. godine arhitekturu na tehničkom fakultetu u Zagrebu. Nakon Drugog svjetskog rata sudjeluje u obnovi razrušene Rijeke, te osniva Urbanistički institut za Istru i Hrvatsko primorje. Sudjelovao je u raznim natječajima, te projektirao brojne memorijalne spomenike i spomen-parkove na temu NOB-e. Prvi odmaci dotadašnjih figuralnih prikaza koje uvodi Kolacio su apstraktne prostorne kompozicije, arhitektonski oblikovane u betonu i kamenu.⁹³

Kada govorimo o djelima Zdenka Sile i Zdenka Kolacija koja se tiču NOB-e u Rijeci moramo naglasiti obaveznu suradnju ova dva arhitekta i urbanista. Surađivali su na brojnim projektima, neki od njih su urbanistički projekt novog dijela Umaga (1953.), interijer Kluba pomoraca u Rijeci (1951.), spomen-kosturnica Vladimiru Gortanu u Beramu (1952.) i mnoge druge. Ponovnu suradnju omogućio im je urbanističko i arhitektonsko rješenje smještaja Matkovićeve figure Oslobođenja Rijeke na Delti. Namjera im je bila pronalaženje novih situacija u značenju forme novih sinteza apstraktnih konstrukcija i simboličnog sadržaja.⁹⁴ U svojim ostvarenjima Sila i Kolacio oslanjaju se na osnovne likovne motive kojima na

⁹³ Bojana Franić: *Kolacio Zdenko*, 2009., Hrvatski biografski leksikon:, <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=226>

⁹⁴ Miloš Bajić, 7

najjednostavniji način i ostavljaju snažnu poruku spomenika. Često koriste element obeliska kao upozorenje i poziv na suosjećanje.⁹⁵

Z. Sila i Z. Kolacio radili su i na spomen-kosturnici u Parku narodnih heroja na Trsatu. Spomen-kosturnica svečano je otkrivena 4. srpnja 1957. godine, a brončani reljef unutar kosturnice izveo je Vinko Matković. Dvojac je iskoristio plato parka za gradnju hipogeja, gdje su smješteni posmrtni ostaci palih boraca narodnooslobodilačke borbe. Ostvaren je suvremen način smještaja spomenika u prostor, sa vrlo jednostavnom, jasnom i mirnom arhitektonskom plastičnom formom. Kod izrade spomen-kosturnice Sila i Kolacio oslonili su se na dublju tradiciju naroda, ambijenta i regije prilikom podizanja spomenika. Stvorili su umjetničku poruku i uprizorili povijesni događaj u kamenom bloku, jer se povijesni događaj ne mora nužno opisati samo u skulptorskim oblikovanjima.⁹⁶ Dopustili su aktivno ulaženje okolnog prostora u spomenik. Time se postiže i dojam napetosti fragmenata zamišljenog zidnog plašta, odnosno simbolični prikaz jedra. Prisutnost arhitektonskih elemenata u skulpturalnom za Z. Kolacija i Z. Silu je svjesna kreativna metoda dopuštanja djelovanja nenarativnog sadržaja, a time i neteatralne monumentalnosti.⁹⁷ Na kompaktnom objektu razaznaju se prožeti idejni, emocionalni i komemorativni elementi. Park heroja s vremenom je postao mentalna slika građana koja ima vlastiti apsolutni identitet.⁹⁸

Slika 9: Z. Sila i Z. Kolacio: Spomen-kosturnica palim borcima, Trsat, (1957.)



Izvor: <http://www.lokalpatrioti-rijeka.com/forum/viewtopic.php?p=78555>

⁹⁵ Antoaneta Pasanović: *Prostorna analiza spomenika*, Život umjetnosti, 1966., 2., 28

⁹⁶ Radmila Matejčić: *Kako čitati grad*, Rijeka 1988., 347.

⁹⁷ Zdenko Poznić: *Spomenici i obilježja arhitekta Zdenka Kolacija*, Čovjek i prostor, 1976., 282., 31.

⁹⁸ Radmila Matejčić, 349.

Spomenik „Podhumskim žrtvama“ je memorativni kompleks spomen žrtava talijanskog fašizma. Osmišljen je kao spomen park sa monumentalnim središnjim spomenikom kojeg izrađuje Šime Vulas (1932. Drvenik), groblja i spomen zida koji okružuje cijeli kompleks kojeg realizira arhitekt Duško Rakić (Šibenik, 1932.). Autor arhitektonskog dizajna cijelog područja je arhitekt Igor Emili (Sušak, 1927. – Rijeka, 1987). Emili je za materijal je odabrao domaći kamen koji je obrađen kao suhozid. Unutar tog prostora smjestio je ploče bijelog kamena u kontrastu sa sivim pijeskom i zelenom travom i glavni kamen sa imenima streljanih i stihovima Nikole Polića. Spomenik je dizajniran da simbolički podsjeća na neprocvali cvijet, dok latice predstavljaju broj žrtava. Dva betonska kruga u zemlji simbolično predstavljaju prostrjelnu ranu, ali i mjesto praznine nakon masovnog streljanja. U blizini betonskih krugova nalaze se manji nadgrobni spomenici u obliku krnjih kamenih blokova. Bijele kamene ploče koje su montirane na zidu groblja nose imena stradalih žrtava. Križ koji se također nalazi na zidu, postavljen je 2009. godine, dok je cjelokupni kompleks konačno dovršen 1971. godine.⁹⁹ Teror koji se dogodio na tom mjestu, učinili su fašisti 12. srpnja 1942. godine, kada je ustrijeljeno 91 mještana a ostale civile koje su živjeli na tom području, otprilike oko 800 ljudi, odveli u koncentracijske logore.¹⁰⁰ Strahote fašističkog streljanja mještani naselja Podhum još uvijek se prepričavaju, a iskustva pojedinih svjedoka možemo pronaći u časopisu *Informator* općine Jelenje.¹⁰¹

Na natječaju 1. nagradu dobio je Šime Vulas. Projekt njegove skulpture ne stvara sukob ni sa pejzažom kao ni sa strukturom Emilijevog zida, a preko te skulpture kao i preko dviju nejednakih i sretno oblikovanih jama Vulas je ostvario suprotnost života i smrti na vrlo jednostavan i nenametljiv način. Spomenik „Podhumskim žrtvama“ postavljen u centru cjelokupnog kompleksa Vulas je osmislio kombinirajući autohtonu ambijentalnost i suvremeno plastično oblikovanje. Koristio je jednostavno raslojavanje forme na čiste oblike koje prerastaju u zatvoreni čvrsti organizam pa se skulptura poprima neagresivan oblik apstrakcije. Masa spomenika razložena je u dijelove koji se umnožavaju i multipliciraju ritmičkim nizanjem i vertikalnim pomacima, laganim širenjem u vis. Dimenzije spomenika variraju zbog člankovitosti i lomova površine i linije oblika.¹⁰² Oko spomenika nalazi se zid pa sam spomenik ima ulogu jezgre koja dominira prostorom u kojem je postavljena. Visina

⁹⁹ Simboli polpretekle zgodovine, <http://spomeniki.blogspot.com/2013/12/soboli-na-grobniskem-polju-podhum.html>

¹⁰⁰ Ivan Raos: *Šime Vulas – retrospektivna izložba (2011. / 2012.)*, Moderna galerija – Zagreb, Vizalna umjetnost <http://croatia.ch/kultura/umjetnost/120106.php>

¹⁰¹ Croinfo.net Portal, Podhum – spomenik žrtvama talijanskih fašista 12. 07. 1942., <http://www.croinfo.net/vijesti-regija/1543-podhum-spomenik-rtvama-talijanskih-faista-12071942.html>

¹⁰² Juraj Baldani, 17.

spomenika iznosi 22 metra a izrađen je u bijelom betonu. Posjeduje veliku mogućnost prostornog izražavanja ukidajući granice između arhitekture i skulpture ostvarujući jedno novo prostorno jedinstvo.¹⁰³ Ako spomenik promatramo iz različitih kuteva, oblik spomenika će se uzastopno mijenjati. Svaki fragment skulpture sveden je na zasebnu sliku. Vulas sve svoje skulpture postepeno obrađuje, skulptura prelazi iz faze prirodnog oblika, zatim u modulirani prirodni oblik, u konačni umjetni oblik, najčešće geometrizirani koji i dalje razvija sugestije prirodnog oblika. Služi se strukturom da bi stvorio apsolutan predmet koji će izgledati kao zbir događaja.¹⁰⁴ Ako bolje proučimo ostale radove Šime Vulasa kao što su *Jedra*, *Križ s golubicom* ili *Svijećnjak* shvatit ćemo da gotovo svaka skulptura iskušava strpljivost gradnje, geometrijski pravilnih dijelova, te pulsiranje jasnih skulptorskih jedinica u ritmičkom nizu određenih dijelova.¹⁰⁵

Slika 10: Šime Vulas: Spomenik „Podhumskim žrtvama“, Podhum, (1971.)



Izvor: <http://spomeniki.blogspot.hr/2013/12/soboli-na-grobniskem-polju-podhum.html>

¹⁰³ Tomislav Premerl, 12.

¹⁰⁴ Zvonimir Mrkonjić: *Skulptura Šime Vulasa*, Život umjetnosti 1968., 7,8, 160.

¹⁰⁵ Ivan Šimat Banov: *Strpljivost gradnje*, Čovjek i prostor, 1980., 326, 26.

Slika 11: Šime Vulas: Spomenik „Podhumskim žrtvama“, Podhum, (1971.)



Izvor: <http://spomeniki.blogspot.hr/2013/12/soboli-na-grobniskem-polju-podhum.html>

12.4. Zvonko Car

(4. studenog 1913., Crikvenica - 13. studenog 1982., Crikvenica)

Zvonko Car rođen je u Crikvenici, studirao je na zagrebačkoj Likovnoj akademiji gdje je bio učenik Ivana Meštrovića i Frana Kršinića, što će se kasnije vidjeti u njegovim klasično izvedenim ženskim figurama. Izvodio je djela sakralne tematike te simbolične ženske likove, no najviše je stvarao brončane portrete obitelji i istaknutih pojedinaca Crikvenice. Djelujući istodobno kad i Vinko Matković nakon Drugog svjetskog rata, realizira brojne narudžbe za javne spomenike narodnooslobodilačke borbe. Njegove portretne biste narodnih heroja i palih boraca kao što su Matko Laginja (1952.), Antun Barac (1949.) ili Tomo Strizić (1973.) možemo naći u Crikvenici i okolnim naseljima, Selcima, Kraljevici, Dramlju i Bribiru. Car izrađuje figurativnu skulpturu lirskih i ekspresivnih obilježja sa izrazitom dramskom patetikom, zbog svoje fascinacije Augustinčićevih dinamičnih skulptura.¹⁰⁶

Tablica 3: Djela Zvonka Cara na području Rijeke i okolice

Godina	Naselje	Vrsta	Namjena
1949.	Crikvenica	Spomenik	Palim borcima i civilnim žrtvama
1951.	Kraljevica	Spomenik	Palim borcima na pristaništu u Kraljevici
1956.	Hreljin	Spomenik	Palim borcima
1961.	Bribir	Spomenik	Palim borcima i civilnim žrtvama
1962.	Drivenik	Spomenik	Palim antifašistima
1975.	Šmrika	Spomenik	Palim borcima
-	Dramalj	Spomenik	Spomenik uz partizansko groblje i grobnicu narodnog heroja Tome Strizića
-	Selce	Spomenik	Poginulim borcima i antifašistima
-	Tribalj	Spomenik	Palim borcima i civilnim žrtvama

Izvor: Čubrić, Jadranka: Spomenici socijalističke revolucije - Rijeka, Skupština općine Rijeka, Rijeka, ožujak 1983.

Neki od značajnih spomenika Zvonka Cara su spomenik palim borcima u Kraljevici iz 1951. godine se može razaznati upravo ta zanesenost u pokretu i ekspresiji. Kip partizana sa puškom u jednoj i granatom u drugoj ruci, sa razderanom košuljom koja otkriva napetu muskulaturu

¹⁰⁶ Daina Glavočić: *Caru carevo*, Sušačka revija br 61, <http://www.klub-susacana.hr/revija/clanak.asp?Num=61&C=17>

borca i pokret tijela koji poziva na borbu i prodor. Nalazi se u pristaništu okrenut prema moru što asocira na spremnost za obranu.¹⁰⁷

Spomenik palim borcima na Hreljinu iz 1956. godine, koji prikazuje ranjenog borca kojeg pridržava majka. Smješten je u spomen parku u centru mjesta, te se nalazi na podestu od neobrađenog kamena koji simbolizira kršoviti kraj. Ističe se autorova prepoznatljiva ekspresija u gestama i emocijama koje su prikazane na liku majke. S obzirom na Matkovićeve skulpture, Car preferira razigrane površine te veću ekspresiju likova, pokreta i mimike.¹⁰⁸

Slika 12: Zvonko Car: Spomenik palim borcima, Hreljin, (1956.)



Izvor: <http://www.lokalpatrioti-rijeka.com/forum/viewtopic.php?f=95&t=1060>

¹⁰⁷ Simboli polpretekle zgodovine, <http://spomeniki.blogspot.com/2013/12/kraljevica-spomenik-nob.html>

¹⁰⁸ Simboli polpretekle zgodovine, <http://spomeniki.blogspot.com/2013/12/hreljin-spomenik-nob.html#uds-search-results>

Spomenik palim borcima podignut je u parku u Crikvenici 1949. godine. Prikazan je prizor partizana koji pomaže svom ranjenom suborcu, te baca granatu u trenutku povlačenja. Uz spomenik se nalazi i ploča imena poginulih boraca u obliku otvorene knjige

Slika 13: Zvonko Car: Spomenik palim borcima Crikvenica, (1949.)



Izvor: <http://spomeniki.blogspot.hr/2013/12/crikvenica-spomenik-nob.html>

Slika 14: Zvonko Car: Spomenik palim borcima, Crikvenica, detalj, (1949.)



Izvor: <http://spomeniki.blogspot.hr/2013/12/crikvenica-spomenik-nob.html>

Car je radio i spomenik ispred kule u Bribiru, na čijim se mramornim pločama koje se nalaze oko postolja spomenika ispisana imena palih boraca i žrtava fašistima. Skulptura je postavljena 1961. Godine, a prikazuje partizana koji u pokretu baca granatu na neprijatelja.¹⁰⁹

12.5. Belizar Bahorić

(24. studenog 1920., Sušačka Draga kod Rijeke, – 11. kolovoza 2002., Zagreb)

Belizar Bahorić je autor brojnih kiparskih ostvarenja koja su zahvaćala tematiku narodnooslobodilačke borbe. Nakon aktivnog sudjelovanja u komunističkoj partiji Jugoslavije i uhićenja, uspijeva diplomirati na Akademiji likovne umjetnosti 1950. godine, gdje se susreće sa radom Frana Kršinića i Antuna Augustinčića, čiji će se utjecaj vidjeti u njegovim radovima. Polovicom pedesetih godina napravio je svoje prve radove, spomenik Ustanku naroda Gorskom kotaru i Palim borcima u Dugoj Resi. Svoj umjetnički život je obogatio šezdesetih godina surađivanjem sa inozemnim umjetnicima te radom kao ravnatelj Škole za primijenjenu umjetnost.¹¹⁰ U počecima njegovi radovi nose tradiciju i laganu zakočenost zadane teme, no nakon pedesetih godina njegovo oblikovanje oslobađa se figuralne tradicije.¹¹¹ Kod kronološkog nizanja Bahorićevih skulptura zadesi se promjena u pristupu i oblikovanju površine skulpture, pa to može djelovati kao iskorak iz logičnog slijeda kiparskih interesa. Na taj način pokazao je kako su na njega utjecala sva ratna zbivanja, kao i na ostale umjetnike tog doba. U svakom se kiparskom ostvarenju osjeti senzibilan doprinos autora te kvalitetno tretiranje kiparske materije.¹¹² Kroz svoja djela koje je stvarao za narodnooslobodilačku borbu, ne opisuje stradavanje ilustrativno, kao trenutno fizičko stanje, već kao uobličuje patnju u pojam, a revolt boraca kao energiju.¹¹³ Bahorić tretira kompozicije vrlo nervozno, uznemireno i rastrgano pa se dobiva dojam „bitke sa materijalom“, no, ubrzo će koristeći kružne figuracije smiriti tenzije svoje modelacije.¹¹⁴ Odnos sa spomeničkom javnom plastikom nije bio intenzivan, pogotovo ako gledamo one posvećene

¹⁰⁹ Simboli polpretekle zgodovine, <http://spomeniki.blogspot.com/2013/12/bribir-spominski-park-borcev-nob.html>

¹¹⁰ Vanda Ekl: *Bahorić*, Izdavački centar Rijeka, Rijeka, 1987., 11.

¹¹¹ Isto 17.

¹¹² Zdenko Kolacio: *Kiparski svijet u brončanom krugu*, Čovjek i prostor: 1976., 274.

¹¹³ Vanda Ekl, 27.

¹¹⁴ Isto, 51.

narodnooslobodilačkoj borbi. Iz tog razloga se formulacije javnih radova vežu izravno uz razne faze Bahorićevog djelovanja i preokupacija.¹¹⁵

Tablica 4: Djela Belizara Bahorića u Rijeci i okolici

Godina	Naselje	Vrsta	Namjena
1973.	Trsat	Bista	Bista Viktoru Bubnju
1980.	Krimeja	Spomenik	Spomenik palom nogometašu
1981.	Hreljin	Spomen kosturnica	palim borcima 2. brigade XIII proleterske divizije
1986.	Mlaka	Bista	Bista Moše Albaharija
-	Krasica	Maketa spomen kosturnice	Palim borcima

Izvor: Čubrić, Jadranka: Spomenici socijalističke revolucije - Rijeka, Skupština općine Rijeka, Rijeka, ožujak 1983.

Spomen bista generala pukovnika avijacije Viktora Bubnja, podignuta je 1973. godine, ispred Dvorane mladosti na Trsatu. Na uskom i visokom postolju nalazi se glava generala izlivena u bronci. Ova bista nema poprsje a sama glava djeluje predimenzionirano, u nadnaravnoj veličini. Veliki napor se uložio kod postavljanja brončanog poprsja generala da se spomenik, uokviren oazom zelenila, uklopi u prostor Trsata. Poprsje je voluminozno oblikovano te se ističe svaki detalj fizičke sličnosti.¹¹⁶

¹¹⁵ Vanda Ekl, 82.

¹¹⁶ Isto, 85.

Slika 15: Belizar Bahorić: Viktor Bubanj, Trsat, (1973.)



Izvor: https://hr.wikipedia.org/wiki/Viktor_Bubanj

Memorijalno mjesto i spomen-kosturnica palim borcima 2. brigade XIII proleterske divizije podignuta u Hreljinu 1981. godine, pored groblja na Hreljinu. Betonska kosturnica ukopan u 2,0 metra duboko u kružnu jamu u koju se silazi s tri strane stepenicama. Iznad zemlje vidi se objekt kultiviran raslinjem što se preljeva preko rubova. Na boku vaze je granitna ploča sa imenima boraca. Skulptura je izraz autorova traganja u formi, otvara simboličke i metaforičke asocijacije. Kosturnica izražava smisao, odnosno simbolički prenosi poruku obnavljanja života na zemlji, svijeta za koji su borci dali svoje živote.¹¹⁷

Spomenik palom nogometašu na Krimeji koji je podignut 1980. godine.¹¹⁸ Radi se o sceni koja nije ratna već je prikazana scena igre duhu akademskog realizma. Brončani spomenik je prvotno bio smješten između stambenih kuća, na zelenoj površini, što je dodatno udaljilo spomenik od stroge memorijalne prakse stavljanja spomenika u namjenski park. Bez podesta, u tom prirodnom okruženja odavao je dašak realizma Bahorićevog prevrtljivog oblikovanja lika. Gotovo barokna, dijagonalna kompozicija tvori splet figura, od kojih je jedna sasvim u zraku. Površina spomenika obrađena je naturalističkim isticanjem napete forme mišića. Ova nenametljiva kompozicija veliki je odmak od dotadašnjih opetovanih scena

¹¹⁷ Vanda Ekl, 85.

¹¹⁸ Nataša Šegota Lah: *Likovna baština*, <http://www.kvarner.hr/kultura/likovnost.html>

boraca u pokretu. U „zaleđenim“ trenutkom igre, Bahorić asocira na nekadašnji bezbrižni ali prekinuti život, odnosno prekinutu „igru“ ratnim zbivanjima.¹¹⁹

Slika 16: Belizar Bahorić: Spomenik palom nogometašu, Krimeja, (1980.)



Izvor: <http://www.lokalpatrioti-rijeka.com/forum/viewtopic.php?t=372&f=14>

¹¹⁹ Jadranka Čubrić, 349.

12.6. Zvonimir Kamenar

(4. svibnja 1939., Rijeka)

Zvonimir Kamenar završio je 1960. godine Školu za primijenjenu umjetnost u Zagrebu, a 1964. godine diplomirao kiparstvo na Akademiji likovnih umjetnosti u klasi profesora Vanje Radauša. Iako je redovni član Hrvatskog društva likovnih umjetnika (HDLU) Rijeke, kao samostalan umjetnik djeluje od 1967. godine. Izlagao je na mnogim kolektivnim izložbama u Hrvatskoj i inozemstvu. Član je Umjetničkog savjeta Goranske kiparske radionice Lokve, ali radi i kao restaurator. Izrađuje figurativnu skulpturu te kompozicije apstraktnih i razvedenih oblika. Od figurativne skulpture Kamenar najviše radi spomen biste, pa tako na svoj način nastavlja djelatnost Vinka Matkovića.¹²⁰

Tablica 5: Djela Zvonimir Kamenara u Rijeci i okolici

Godina	Naselje	Vrsta	Namjena
1973.	Zamet	Bista	Ivan Ćiković – Beli
1974.	Podmurvice (u krugu Studentskog naselja)	Bista	Ivanu Goranu Kovačiću
1975.	Gornji Zamet	Bista	Bista Silva Miletića – Lovre
1975.	Hreljin	Bista	Boži Vidasu – Vuku
1976.	Žuknica	Spomenik	Sportašima Kostrene palim u NOB-i od 1941. Do 1945.
1981.	Kantrida	Spomenik	Znak sjećanja na posjete Tita „3 maju“

Izvor: Čubrić, Jadranka: Spomenici socijalističke revolucije - Rijeka, Skupština općine Rijeka, Rijeka, ožujak 1983.

Neke od bista narodnih heroja narodnooslobodilačke borbe koje Kamenar izrađuje na području Rijeke su bista Ivanu Ćikoviću Belom (1973.) na Zametu. U krugu gdje je bista postavljena zasađeni su borovi, koji ujedno oblikuju prostor za biste, jer nije zamišljena za pogleda straga. Ova bista je specifična po tome što je lice heroja okrenuto na lijevu stranu, a tretiranje površine biste je izvedeno nemirno i slobodno nanošenjem gline koje se razlikuje od idealiziranih, strogih i frontalnih Matkovićevih formi.

Osim spomen biste Ivanu Ćikoviću – Belom, Kamenar je napravio i spomen bistu Ivanu Goranu Kovačiću (1974.) smještena u krugu Studentskog naselja „Ivan Goran Kovačić“

¹²⁰ Fluminensia: Zvonimir Kamenar – Funči, <http://fluminensia.eu/wp/kamenar-zvonimir/>

na Podmurvicama, spomen bistu narodnog heroja Silva Milenića Lovre (1975.), podignuta ispred društvenog doma na Gornjem Zametu, te spomen bista narodnom heroju Boži Vidasu Vuku (1975.) smještena je nasuprot osnovne škole „Božo Vidas Vuk“ na Hreljinu. Spomen bista Boži Vidasu Vuku smještena je u pošumljeni krug zbog kružnog ophoda oko nje. Kao i ostale Kamenarove biste i ova ima šupljinu na pozadini, iz razloga što nije namijenjena kružnom ophođenju i razgledavanju.

U Žuknici je postavljen spomenik palim sportašima Kostrene (1976.) na nogometnom igralištu u Kostreni. Organičke forme skulpture od bijelog vapnenca su oble i meke, a konture tijela koje oblikuje Kamenar su napravljene na najjednostavniji način, a apstrahirani oblici ljudskog tijela razvedeni su u valovite mase volumena. Ostavljaju dojam zbijenosti, zajedništva, a istovremeno asociraju na planine. Spomenik je zbog razigranih oblika otvoren gomilanju asocijacija, ali je još vezana za informaciju sadržaja kroz realnu sliku. Sadržaji prikaza ovog prikaza, kao i mnogih drugih nisu određene scene već ideje koje najbolje mogu uobličiti simbol apstraktne asocijativne i mnogoznačne forme.¹²¹

12.7. Jasna Bogdanović

(6. travnja 1948., Split)

Jasna Bogdanović je kiparica rodom iz Komiže, diplomirala likovnu umjetnost, 1970. godine u Zagrebu na Pedagoškoj akademiji. Uz mnoge aktivnosti i statusa samostalnog umjetnika, 1976. godine postaje član Hrvatskog društva likovnih umjetnika u Rijeci. Od godine 1974. do danas izlagala je na sedam samostalnih i osamdesetak skupnih izložbi u Hrvatskoj i inozemstvu. Iako je njezin najpoznatiji javni spomenik Žena, u parku Doma zdravlja na Mlaki izradila je i nekolicinu spomenika posvećenih narodnooslobodilačkoj borbi.

122

¹²¹ Juraj Baldani, 16.

¹²² Tonko Maroević, Ive Šimat Banov: *Jasna Bogdanović: Dijalog ritmova*, Studio moderne galerije „Josip Račić“, Zagreb, 9.-24.11.2010. Muzej moderne i suvremene umjetnosti, Rijeka, 2.-22.12.2010. Zagreb ; Rijeka : Moderna galerija : Muzej moderne i suvremene umjetnosti, 2010. 1.

Tablica 6: Djela Jasne Bogdanović u Rijeci i okolici

Godina	Naselje	Vrsta	Namjena
1983.	Krnjevo	Bista	Veljku Vlahoviću
1984.	Škurinje	Bista	Ive Lole Ribara
-	Dražice	Spomenik	Palim borcima, spomenik „Ruke slobode“

Izvor: Čubrić, Jadranka: Spomenici socijalističke revolucije - Rijeka, Skupština općine Rijeka, Rijeka, ožujak 1983.

Jedna od najpoznatijih bista što ju je Bogdanović izradila je spomen bista narodnog heroja Ivi Loli Ribaru (1984.), nalazi se pored osnovne škole na Škurinjama. Bista se nalazi u zelenom pojasu okrenuta prema cesti, a svojim položajem ističe prednju i desnu bočnu stranu. Postavljena je na postolje od crnog granita a sama spomen bista izlivena je u bronci. Bista je izrađena u realnoj ljudskoj veličini, a njezino lice obrađeno detaljnom modelacijom detalja, što dodatno pospješuje njezinu realnost i svrhu vjernog kopiranja izgleda narodnog heroja. Osim spomen biste Ivi Loli Ribaru, Bogdanović je izradila i spomen bistu narodnom heroju Veljku Vlahoviću povodom dvadesetogodišnjice osnovne škole „Veljko Vlahović“ (danas OŠ „Krnjevo“), koja je postavljena 1983. godine. Spomenik „Ruke slobode“ palim borcima u Dražicama u Donjem Jelenju (Grobnik) postavljen je 1981. godine. Ovaj spomenik posvećen žrtvama narodnooslobodilačke borbe vrlo je značajan jer nosi specifične karakteristike umjetničkog stila Jasne Bogdanović. Spomenikom dominiraju geometrijski oblici koji tvore simboličan oblik ruke.¹²³

Slika 17: Jasna Bogdanović: Spomenik palim borcima „Ruke Slobode“, Donje Jelenje (1981.)



Izvor: <http://www.lokalpatrioti-rijeka.com/forum/viewtopic.php?f=126&t=1060&start=42>

¹²³Jadranka Čubrić, 335.

12.8. Ljubomir Karina

(18. ožujka 1948., Rijeka)

Primorska klima u kojoj je odrastao imala je veliki utjecaj na umjetnička ostvarenja Ljube de Karine. Ljubljanska akademija koju je pohađao te profesori kao što su Zdeno Kalina, Slavko Tihec te majstorske radionice Vanje Raduša i Antuna Augustinčića u Zagrebu nisu mnogo ostavile traga u de Karininom rukopisu. Ljubo de Karina oslobodio je svoj vlastiti stil oblikovanja i nastupio već sa 25 godina kao gotov, autentičan umjetnik. Kod svojih skulptura posvećuje se istraživanju forme i eksperimentiranju sa volumenom, što će se vidjeti i u spomeniku palim borcima koji se nalazi na Trsatu.¹²⁴

Spomenik na Trsatu, postavljen je 1977. godine, u parku nasuprot Osnovne škole „Trsat“. Spomenik na Trsatu zamišljen je kao memorijalna brončana kompozicija na mramornom postolju. Karina je skulpturu oblikovao organski, a volumen i forma modelirani su vrlo napeto tako da asociraju nabreklost snage. Nejednaki apstraktni oblici koji istražuju odnose volumena i prostora, pomalo nalikuju na napete volumene Brancusija B. Hepworth. Osnovni elementi kojima barata Karina u svakoj svojoj skulpturi su volumen i materija, organskost i plasticitet, te plašt i površinska napetost. U mnogim skulpturama LJ. Karine, pa tako i kod skulpture na Trsatu naslućujemo nestabilnost i decentriranost, gotovo da ni ne postoji uravnotežena statičnost. No, kod ovog spomenika, apsolutna dominantna je pomalo izgubljena u prostornim odnosima. Tamnija boja bronce gubi se u tamnoj pozadini drveća. Isticanjem bijelog prizmatičnog stećka na istureniji dio spomen prostora, pažnja se centrirana na manje važan dio tog spomen parka, dok sama skulptura prolazi sasvim nezapaženo.¹²⁵

¹²⁴ Berislav Valušek: *Ljubo de Karina*, Moderna galerija Rijeka, Rijeka 1997., 7.

¹²⁵ Isto, 9.

Slika 18: Ljubo de Karina: spomenik palim borcima, Trsat, (1977.)



Izvor:

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Trsat_spomenik_palim_borcima_NOR_a_2_01070_8.jpg

13. OSTALI SPOMENICI NOB-E U RIJECI I OKOLICI

Spomenik palim borcima i žrtvama fašizma Viškova, Pehlina i Škurinja podignut u Viškovu 1950. godine. Spomenik je nastao u klesariji u Matuljima, po ideji Stjepana Lučića. Spomen park ima oblik kružnog tlocrta smještenog ispred groblja u Viškovu. Izdignut je dvjema stepenicama na povišeni plato. Sastoji se od tri ploče koje prekrivaju središnji i najveći kameni blok, iz nje raste postolje od manjih kamenih blokova sa figurom žene. Na jednoj od kamenih ploča zapisan je tekst Vlaste Šušanj.

„Onputa kada se j'šlo
Šlo se je,
Judi su se pobrojili,
Zvala se domovina.
Onputa kada se j nazad hodilo,
Jena vojska
Je negde ostala.
Za onihsteh ki nisu prišli
Na svoja tnala
Ovde je znamen.“

Figura žene drži petokraku i spušten mač. Stilizacija nabora na haljini, i lagani kontrapost podsjećaju na karijatide grčkih hramova. Dio memorijalnog parka su i spomen biste skladatelja Ivana Matetića Ronjgova (1880-1960) te spomen bista nacionalnog heroja Vitomir Širola Paje (1916-1957). Iako ima horizontalno određenje, figura mu daje vertikalni akcent. Na poleđini spomenika nalazi se reljef partizana i mještana koji podižu oružje u borbi protiv okupatora. Cjelokupni spomen park odaje dojam geometrizma, pročišćenosti i jednostavnosti funkcioniranja elemenata u prostoru.¹²⁶

¹²⁶ Simboli polpretekle zgodovine, <http://spomeniki.blogspot.com/2013/12/viskovo-spomenik-nob.html>

Slika 19: Spomenik palim borcima i žrtvama Viškova, Pehlina i Škurinja, Viškovo, (1950.)



Izvor: <http://www.croinfo.net/ekspedicije-i-istraivanja-regije/6655-antifaistiki-spomenici-rijeke-i-okolice-nastavak-serijala3>

Slika 20: Spomenik palim borcima i žrtvama Viškova, Pehlina i Škurinja, Viškovo, (1950.), poledina spomenika



Izvor: <http://spomeniki.blogspot.hr/2013/12/viskovo-spomenik-nob.html>

Spomen kosturnica koja se nalazi na groblju u Kraljevici posvećena je 74 pala borca narodnooslobodilačke borbe iz svih krajeva Jugoslavije. Dovršena je 1978. godine, a njezina autorica je Maša Uravić. Smješten je u izdvojenom dijelu groblja, a proširenjem groblja spomenik je izgubio dio od zamišljenog ambijenta. Spomenik je zanimljiv po afekti izmjenjuju, dijelovi prirode sa kružnim oblicima. Kružne kulir ploče smještene su tako da vode do glavnog spomenika i urne. Sličan kružni oblik zauzima i spomenik Zdravka Kučiću na groblju na Trsatu. Spomenik je dizajnirao Igor Emili, koji je kružnim oblikom želio postići geometrijsku apstraktnu kompoziciju.¹²⁷

Slika 21: Maša Uravić: Spomen-kosturnica 74 palom borcu, Kraljevica, (1978.)



Izvor: <http://www.lokalpatrioti-rijeka.com/forum/viewtopic.php?f=95&t=1060&start=150>

Spomenik palim borcima i žrtvama fašizma u Škurinju podignut 1980. godine projektirala je Vlasta Šušanj, koja se neko vrijeme i bavi restauracijom spomenika narodnooslobodilačke borbe. Spomenik je smješten u starom gradu u Škurinju, na povišenom platou. Za ovakav specifičan oblik spomenika autorica je pronašla inspiraciju u motivu nedaleko, gdje su kamene popločane kosine, u obliku žlijeba služile kao skupljalište vode. Spomenik palim borcima simbolički je povezan sa skupljanjem vode kao izvora života kao i skupljanje boraca u borbi za život i slobodu. Ovakav lirsko-simbolični prizor spomenika

¹²⁷ Jadranka Čubrić, 341

sasvim je logičan, s obzirom da je Šušanj bila pjesnikinja. Čvrstom i jednostavnom strukturom kamena, autorica je povezala sa krševitim tlom koje okružuje spomenik.¹²⁸

Slika 22: Vlasta Šušanj: Spomenik palim borcima, Škurinje, (1980.)



Izvor: <http://www.lokalpatrioti-rijeka.com/forum/viewtopic.php?f=76&t=764&start=165>

¹²⁸ Neda Andrić, Radmila Matejčić, 71.

Još jedan od spomenika i obilježja strašnog terora je Spomenik Trinaestorice streljanih na Piramidi na Sušaku, odnosno stubištu kod vile Alga, koje spaja dvije susjedne ulice. Godine 1945. ustrijeljeno je trinaestoro primorskih antifašista: Antun Baffo, Rudolf Džodan, Miro Kancijanić, Josip Lovrić, Josip Perhat, Antun Pičuljan, Antun Polonijo, Antun Sergo, Dušan Svaglinac, Antun Šarar, Rudolf Tomšić, Ottavio Valić i Alfred Zustović. Na mjestu strijeljanja 1983. godine postavljena je granitna spomen ploča, a kasnije je iznad stubišta postavljen i spomenik u obliku 13 nepravilno raspoređenih željeznih crvenih cijevi, autora Zvonimira Pliskovca. Željezne cijevi su instalirane između dva bloka zgrada u širini prolaza stubišta. Crvene cijevi simboliziraju 13 pucnjeva.¹²⁹ Spomenik Zvonimira Pliskovca je jedan od rijetkih spomenika sadrži komponente sadržaja, forme i materijala, srasle s prostorom, a oni čine jedinstvenu cjelinu plastičke misli. Simbolična kompozicija, i smještaj u urbanistički sklop grada načinje problem nove skulptorske ikonografije.¹³⁰

Slika 23: Zvonimir Pliskovac: Spomenik Trinaestorice streljanih, Sušak, (1983.)



Izvor: <http://www.croinfo.net/croinfo2012/vijesti-regija/4394-stube-trinaestorice-strijeljanih-rijeka.html>

¹²⁹ Portal grada Rijeke: *70. obljetnica strijeljanja 13 primorskih antifašista*
<http://www.rijeka.hr/70ObljetnicaStrijeljanja13>

¹³⁰ Juraj Baldani, 16.

14. SPOMENICI NOB-E DANAS

Mnoge rasprave, tribine i razgovori su se proteklih godina održavali na temu antifašističkih spomenika u Hrvatskoj, većinom su se usmjerili na probleme valorizacije, zaštite i obnove antifašističkih spomenika u Hrvatskoj nastalih u Hrvatskoj u razdoblju socijalizma. Jedan od razgovora koji se bavio spomenutom temom održao se 30. listopada 2013. godine, u okviru programa „Umjetnička vrtna kućica“, gdje je uredništvo časopisa *Život umjetnosti* pozvao na razgovor o stanju antifašističkih spomenika. Tribina na kojoj su se sastali povjesničari, povjesničari umjetnosti i predstavnici Ministarstva kulture, povodom retrospektivne izložbe Vojina Bakića „Svjetlosne forme“ (7. prosinca 2013.-2. veljače 2014.), 17. siječnja 2014. godine, s temom „Ideološki aspekti spomenika NOB-a, od 1945. do danas.“¹³¹ Miroslavž Komelj, povjesničar umjetnosti i teoretičar privukao je pažnju post-jugoslavenske javnosti u Sloveniji objavivši 2009. godine studiju „Kako misliti partizansku umjetnost“. U studiji Komelj nasuprot diskursa raznih politika sjećanja, prakticira provokativno „ponovno promišljanje“ partizanstva, umjetnosti i revolucije danas.¹³² Izložba „Spomenici u tranziciji. Rušenje spomenika NOB-e u Hrvatskoj“ koja se održala od 18. rujna do 17. studenog 2012. godine, pokušala je rekonstruirati sudbine spomenika narodnooslobodilačkog rata od raspada Jugoslavije do danas. Izložba je imala za cilj upozoriti na aspekte povijesne situacije nastanka spomenika, kao i njegovog rušenja.¹³³

Mnoge internetske stranice pišu općenito o spomenicima narodnooslobodilačke borbe kao zaboravljenim remekdjelima, spomenicima koji su nekada bili važni simboli jedne ideologije i načina života, a danas ih se svi srame.¹³⁴

Spomenicima narodnooslobodilačke borbe posvetila se i povjesničarka umjetnosti Sanja Horvatinčić koja se aktivno bavi problematikom popisivanja, valorizacije i očuvanja spomenika. Samo neki od naslova članaka koje piše su: *Spomenici posvećeni radu i radničkom pokretu u socijalističkoj Jugoslaviji*, *Prijedlog modela problemske analize spomeničke plastike iz razdoblja socijalizma*, *Socijalistički spomenici utopijski su hramovi*

¹³¹ Ana Munk: *Klub ljubitelja spomenika NOB-a*, *Vijenac* 521, 20. veljače 2014., <http://www.matica.hr/vijenac/521/Klub%20ljubitelja%20spomenika%20NOB-a/>

¹³² Srećko Pulig: *Ljepota je po sebi revolucionarna*, 12. lipnja 2010., <http://arhiva.portalnovosti.com/2010/06/ljepota-je-po-sebi-revolucionarna/>

¹³³ Što, kako i za koga (What, how & for whom): *Spomenici u tranziciji. Rušenje spomenika NOB-e u Hrvatskoj*, <http://www.whw.hr/galerija-nova/izlozba-spomenici-u-tranziciji.html>

¹³⁴ Ivor Car: *Zaboravljena povijest: Nekada važna remekdjela, simboli koji se danas svi stide*, 25. travnja 2012., <http://www.lupiga.com/vijesti/zaboravljena-povijest-nekada-vazna-remekdjela-simboli-kojih-se-danas-svi-stide>

modernizma, i Spomenici NOB-a: Od ideologiziranih sjećanja na žrtve do sjećanja na rušenje.¹³⁵

15. TABLICA SPOMENIKA NOB-E U RIJECI I OKOLICI

Tablica 7: Popis spomenika narodnooslobodilačke borbe u Rijeci i okolici

Godina	Naselje	Vrsta	Autor	Namjena
1946.	Drenova, groblje	Spomen-kosturnica	Nepoznat	U spomen četrdesetorice neznanih boraca IV. Armije
1947.	Vežica	Spomen ploča	Nepoznat	U spomen desetorici palih drugova u NOB-i
1949.	Crikvenica	Spomenik	Zvonko Car	Palim borcima i civilnim žrtvama
1949.	Martinšćica	Spomen ploča	Nepoznat	U spomen Franje Cetine i Giusta Carlia
1950.	Bakar	Spomenik	Frano Kršinić	Poginulim antifašistima Bakra
1951.	Kraljevica	Spomenik	Zvonko Car	Palim borcima na pristaništu u Kraljevici
1951.	Saršoni	Spomenik	Vinko Matković	Spomenik palim borcima
1951.	Gornji Zamet	Spomen ploča	Nepoznat	Rodna kuća Ivana Čikovića-Belog
1952.	Drenova	Spomenik	Nepoznat	Palima u čast i uspomenu živima na sjećanje, budnost i opomenu. Četrdesetorici boraca.
1952.	Krnjevo	Spomenik	Vinko Matković	U čast desetorici palih boraca
1952.	Kukuljanovo	Spomenik	Nepoznat	U spomen četrdesetorici palih boraca NOR-a
1953.	Rastočine-Podkilavac	Spomenik	Nepoznat	U spomen na konferenciju rukovodilaca NOR-a za područje užeg dijela Grobinštine
1954.	Rijeka, željeznička stanica	Spomenik	Vinko Matković	U čast željezničaru diverzantu
1954.	Orehovica	Spomenik	Zdenko Sila	Palim borcima
1954.	Draga	Spomenik	Vinko Matković	Palim borcima
1955.	Delta	Spomenik	Vinko Matković (Z. Kolacio, Z.	U čast oslobođenju Rijeke

¹³⁵SEEBiz / H: Spomenici NOB-a: Od ideologiziranih sjećanja na žrtve do sjećanja na rušenje, 30. ožujka 2014., <http://www.seebiz.eu/spomenici-nob-a-od-ideologiziranih-sjecanja-na-zrtve-do-sjecanja-na-rusitelje/ar-84694/>

			Sila, R. Goldoni)	
1955.	Krasica	Spomenik	Nepoznat	Spomen šezdeset i šest palih boraca NOB-e
1955.	Podmurvice	Bista	Vinko Matković	Palim borcima
1955.	Platak	Spomenik	Zdenko Sila	Palim borcima
1956.	Hreljin	Spomenik	Zvonko Car	Palim borcima
1956.	Krasica	Spomen groblje	Nepoznat	Neznanim borcima NOB-e
1956.	Crikvenica	Spomen-kosturnica	Zdenko Sila	Palim borcima
1957.	Park Narodnih heroja na Trsatu	Spomen kosturnica	Zdenko Kolacio i Zdenko Sila	Palim borcima
1957.	Bakar, groblje	Spomenik	Zdenko Sila	Žrtvama potonulog broda „Ljubljana“
1957.	Katrida	Spomenik	Nepoznat	Spomenik palim borcima
1958.	Mlaka	Bista	Vinko Matković	U čast Viktoru Široli Paji
1958.	Banderovo	Spomenik	Zdenko Sila	Palim borcima
1958.	Kastav (groblje)	Spomenik	Nepoznat	Spomenik devetorici streljanih
1958.	Kastav	Spomenik	Nepoznat	Spomenik dvanaestorici streljanih taoca kod Banovog Križa
1958.	Mali Platak	Spomenik	Nepoznat	Palom planinaru borcu NOB
1959.	Krnjevo (Torpedo)	Spomenik	Nepoznat	Borcima i žrtvama fašističkog terora u krugu tvornice „Torpedo“
1959.	Krimeja	Spomen ploča	Nepoznat	Palim borcima
1959.	Draga	Spomen ploča	Nepoznat	Na kući u kojoj je živio Franjo Belulović
1959.	Viškovo	Spomenik	Zdenko Sila	Palim borcima
1960.	Zlobin	Spomenik	Vinko Matković	Palim borcima
1960.	Lopača	Spomen ploča	Nepoznat	U znak sjećanja na sastanak komunista ovoga kraja
1961.	Krnjevo (OŠ „San Nicolò“)	Spomen ploča i bista	Nepoznat	U čast Maria Gennaria
1961.	Kastav	Spomen-kosturnica	Nepoznat	Palim borcima
1961.	Bribir	Spomenik	Zvonko Car	Palim borcima i civilnim žrtvama
1961.	Bakar	Spomen ploča	Nepoznat	Na mjestu održavanja radničkog zbora 1920.
1962.	Podrvanj (Grobnik)	Spomenik	Nepoznat	Palim borcima i civilnim žrtvama

1962.	Marinići	Spomenik	Vinko Matković	Palim borcima
1962.	Kantrida	Bista	Vinko Matković	U čast Marku Čurbegu u Domu kulture na Kantridi
1962.	Drivenik	Spomenik	Zvonko Car	Palim antifašistima
1963.	Čavle	Spomenik	Vinko Matković	Palim borcima i civilnim žrtvama
1963.	Rubeši	Spomen park	Vinko Matković	Palim borcima
1964.	Zamet	Spomenik	Vinko Matković	Palim borcima
1964.	Klana	Bista	Vinko Matković	U čast Antuna Raspora
1966.	Kostrena	Spomen ploča	Nepoznat	U znak sjećanja na petoricu ubijenih kostrenskih boraca
1969.	Vežica	Spomenik	Vinko Matković	Palim borcima
1969.	Viškovo (Osnovna škola)	Bista	Vinko Matković	U čast Viktoru Široli-Paji
1969.	Sušak	Spomen ploča	Nepoznat	Sjedište ujedinjenog radničkog sindikalnog saveza Jugoslavije
1969.	Sušak	Spomen ploča	Nepoznat	Sjedište mjesnog međustrukovnog odbora URSSJ-a i centralne uprave Saveza lučkih i obalskih radnika Jugoslavije
1972.	Pećine	Spomen ploča	Nepoznat	U spomen mjesta zatvaranja Josipa Broza
1973.	Zamet	Bista	Zvonko Kamenar	U čast Ivan Čiković-Beli
1973.	Trsat	Bista	Belizar Bahorić	U čast Viktoru Bubnju
1973.	Martinšćica	Bista	Prema modelu Vinka Matkovića	U čast Viktora Lenca
1974.	Podmurvice (u krugu Studentskog naselja)	Bista	Zvonko Kamenar	U čast Ivanu Goranu Kovačiću
1974.	Krimeja	Spomen ploča	Nepoznat	Palim borcima i žrtvama fašističkog terora
1975.	Zamet	Bista	Zvonko Kamenar	U čast Silva Miletića – Lovre
1975.	Šmrika	Spomenik	Zvonko Car	Palim borcima
1975.	Rijeka	Spomenik, ploča	Nepoznat	Spomenik palim borcima Tvornice papira
1975.	Hreljin	Bista	Zvonko Kamenar	U spomen Boži Vidasu-Vuku
1976.	Žuknica	Spomenik	Zvonko Kamenar	U čast sportašima Kostrene palim u NOB-i 1941.-1945.
1977.	Trsat	Spomenik	Ljubomir de Karina	palim borcima i žrtvama fašizma
1978.	Brajda (u krugu	Bista	Zvonko Kamenar	U čast Rikardu Benčiću

	tvornice „Rikard Benčić“)			
1978.	Kraljevica	Spomen-kosturnica	Maša Uravić	U čast 74 borca NOR-a iz svih krajeva Jugoslavije
1978.	Lukeži (Grobnik)	Spomen ploča	Nepoznat	U spomen četrdesetčetvorici palih boraca NOR-a i žrtava fašističkog terora sela Lukeži
1979.	Klana	Spomenik	Nepoznat	Spomenik G. Bellucciu
1980.	Pećine	Stube	Zvonimir Pliskovac	Stube trinaestorice streljanih
1980.	Škurinje	Spomenik	Vlasta Šušanj	Palim borcima i žrtvama fašizma
1980.	Krimeja	Spomenik	Belizar Bahorić	Palom nogometašu
1980.	Kozala, groblje	Spomenik	Zdenko Sila	U spomen židovskim žrtvama fašističkog terora
1981.	Kantrida	Spomenik, skulptura	Zvonko Kamenar	Znak sjećanja na posjete druga Tita „3 maju“
1981.	Klana	Spomen ploča	Nepoznat	Palim sedamdeset i osam boraca 3. prekomorske brigade
1981.	Hreljin	Spomen-kosturnica	Belizar Bahorić	palim borcima 2. brigade XIII proleterske divizije
1981.	Šuma Ceclje	Spomenik	Nepoznat	Borcu Viktoru Lencu
1983.	Krnjevo	Bista	Jasna Bogdanović	Veljku Vlahoviću
1984.	Škurinje	Bista	Jasna Bogdanović	Ive Lole Ribara
1986.	Mlaka	Bista	Belizar Bahorić	Bista Moše Albaharija
-	Praputnjak	Spomenik	Vinko Matković	Palim borcima
-	Cernik (Grobnik)	Spomen kosturnica	Nepoznat	U spomen tridesetpetorici palih boraca od 1941. do 1945.
-	Crikvenica	Bista	Nepoznat	Narodnog heroja Tome Strizića
-	Crikvenica	Bista	Nepoznat	Viktora Bubnja
-	Crikvenica	Bista	Nepoznat	Narodnog heroja Slaviše Vajner – Čiče
-	Crikvenica	Spomenik	Zvonko Car	Palim borcima i civilnim žrtvama
-	Bakar	Spomen ploča	Nepoznat	U spomen Veri Albanaže i Nevenke Kovačić
-	Bakarac	Spomen ploča	Nepoznat	U spomen devetorici palih boraca Bakaraca
-	Belveder	Spomen ploča	Nepoznat	U spomen palom borcu Marku Remsu
-	Brajda	Spomen park	Nepoznat	Park Eugena Čulinovića
-	Dramalj	Spomenik	Zvonko Car	Uz partizansko groblje i

				grobnicu narodnog heroja Tome Strizića
-	Grižani	Spomenik	Vinko Matković	Palim borcima i civilnim žrtvama
-	Kamenjak	Spomen ploča	Nepoznat	Poginuloj Evi Hlača i Štefi Žagar
-	Jadranovo	Spomenik	Nepoznat	Poginulim borcima NOB-a
-	Jasenova uvala (Selce)	Spomenik	Nepoznat	Na mjestu gdje je 6. Srpnja 1941. Održan sastanak predstavnika KP iz 6 sela o podizanju ustanka
-	Javornica	Kosturnica	Nepoznat	Uz nekadašnju bolnicu grobnica s posmrtnim ostacima oko 300 umrlih partizana
-	Jazbine	Spomenik	Nepoznat	Palim borcima i civilima
-	Jezero	Spomenik	Nepoznat	Za trojicu streljanih antifašista
-	Lipa	Spomenik	Antun Augustinčić	U spomen njemačkog masakra i razaranja Lipe u travnju 1944.
-	Podhum (Grobnik)	Spomenik	Šime Vulas	Podhumskim žrtvama
-	Cernik (Grobnik)	Spomen-grobnica	Nepoznat	Tridesetpetorici palih boraca
-	Trsat	Spomen ploča	Nepoznat	Viktor Bubanj
-	Rijeka, tvornica papira (Hartera)	Spomen ploča	Nepoznat	Ostaci spomen ploče Augustu Vivodi
-	Srdoči	Spomen ploča	Nepoznat	Srdoči, spomen obilježje borcima NOR-a
-	Sušak	Spomen ploča	Nepoznat	Mjesto osnivanja prvog gradskog NOO Sušak
-	Kozala (Dom pionira)	Bista	Gabrijela Kolar	U spomen Ivi Loli Ribaru
-	Bulevard, park (Bobijevo)	Spomenik	Nepoznat	Spomenik palim borcima
-	Bulevard	Bista	Nepoznat	U spomen Marka Lenca na nekadašnjeg đaka gimnazije i borca revolucionara
-	Rijeka	Bista	Nepoznat	Rade Končar, u auli zgrade RO „Rade Končar“
-	Trampi	Spomen ploča	Nepoznat	Povodom proslave 50-te obljetnice osnivanja KPJ

-	Rijeka, Kostabela (mjesna zajednica Bratstvo i jedinstvo)	Spomenik	Nepoznat	Spomenik žrtvama fašističkog terora koje su na tom mjestu poginule 1944.
-	Rijeka, tvornica papira (Hartera)	Bista	Luka Musulin	Biste narodnim herojima, radnicima tvornice palim u NOB-i, Augustu Vivodi i Mustafi Latifiću
-	Rijeka, Kastav	Bista	Nepoznat	Vladimiru Nazoru
-	Kozala	Spomen ploča	Nepoznat	U spomen šesnaestorici streljanih boraca
-	Selce	Spomenik	Zvonko Car	Poginulim borcima i antifašistima
-	Selce	Spomen ploča	Nepoznat	U znak sjećanja na boravak Tita
-	Sušak	Spomen ploča	Nepoznat	U spomen govora Maršala Tita
-	Tribalj	Spomenik	Zvonko Car	Palim borcima i civilnim žrtvama
-	Tribalj	Spomenik	Nepoznat	Spomen plamen i ploča palim borcima
-	Jelušići	Spomen ploča	Nepoznat	Spomen ploča na rodnoj kući Lovorke Kukanić
-	Trsat	Kosturnica	Nepoznat	Skupna grobnica poginulih boraca za oslobođenje Rijeke
-	Viškovo	Spomenik	Nepoznat	U spomen Vitomiru Široli-Paji, braći Franu, Ivanu i Joži Cetina
-	Viškovo, groblje	Spomenik	Nepoznat	Palim borcima
-	Sv. Kuzam (Vitoševo)	Spomenik	Vinko Matković	Palim borcima
-	Krasica	Maketa spomen-kosturnice	Belizar Bahorić	Palim borcima
-	Žeželovo selo (Grobnik)	Spomen ploča	Nepoznat	Na mjestu pogiblje Josipa Perušića
-	Dražice	Spomenik	Jasna Bogdanović	Palim borcima („Ruke slobode“)
-	Klana	Spomenik	Vinko Matković	Palim borcima
-	Pašac	Spomenik	Nepoznat	U spomen četrdeset i četvorici palih boraca Pašca

Izvor: Čubrić, Jadranka: Spomenici socijalističke revolucije - Rijeka, Skupština općine Rijeka, Rijeka, ožujak 1983.

ZAKLJUČAK

Spomenici narodnooslobodilačke borbe u Rijeci i okolici nastaju nakon oslobođenja Kvarnerskog primorja, Istre i Gorskog Kotara. Najveća produkcija spomeničkih skulptura, ploča i bista u Rijeci nastaje od 1950-tih godina. Ti memorijalni spomenici podizali su se događajima, herojima i tragedijama koje su se desile u periodu fašističke okupacije Hrvatske. Veliki broj spomenika posvećeni narodnooslobodilačkoj borbi ostala su na području Rijeke i okolice sačuvana, razlog tome može se pronaći u tome što je odjek ustanka antifašizmu u Hrvatskom primorju bio vrlo jak, pa se zbog toga sjećanja na žrtve i herojske pothvate pojedinaca teško zaboravljaju. Spomenici narodnooslobodilačke borbe važni su za nacionalnu povijest, kulturu, politiku i umjetnost kako tadašnje Jugoslavije tako i današnje Hrvatske. Takva vrsta spomenika je fenomen kojeg ne možemo pronaći izvan zemalja bivše Jugoslavije. Rijeka se može pohvaliti raznolikim oblicima spomenika, manjih i većih dimenzija, kosturnicama, mnoštvom spomen-ploča i bista, te ono što je najbitnije malim brojem rušenja i oštećivanja spomenika. Moramo biti svjesni i uvjeta pod kojima su stvarali autori spomenika narodnooslobodilačke borbe. Bez obzira na zahtjeve naručitelja, umjetnik je u spomenik unio vlastita sjećanja na rat, stradavanja i sudjelovanja u partiji. Mnoge je umjetnike aktivnost u partiji usporila ili unazadila u stvaralaštvu.

Ova neistražena tema predstavlja se danas kao tabu, a pogled na cjelokupno loše stanje spomenika narodnooslobodilačke borbe u Hrvatskoj izaziva u jednu ruku sram. Sramimo li se lošeg, oštećenog stanja u kojemu se nalaze ti specifični spomenici ili se sramimo jedne povijesne epohe socijalizma koja je, htjeli mi to ili ne dio naše neizbrisive prošlosti? Znači li to i da se sramimo pobjede nad radikalnim totalitarističkim režimom fašizma? U svakom slučaju spomenici narodnooslobodilačke borbe kako u Hrvatskoj, tako i u Rijeci predstavljaju trajna svjedočanstva o pobjedama i tragedijama, trajno ugrađena u sjećanja i stvarnost koje je ostavio Drugi svjetski rat i fašistički totalitarizam iza sebe.

Ovim se radom pokušao dati uvid u popis, kategorizacija i analiza spomenika narodnooslobodilačke borbe i njihove autore. Ovakva vrsta spomenika zahtjeva kompleksniju i višeslojnu valorizaciju i interpretaciju od ove, jer ona ne sadrži samo interese povijesti umjetnosti, povijest i politike, već i sjećanja na povijest. Sa godinama spomenici narodnooslobodilačke borbe gubili su prvotno značenje i funkciju, iako sa manjom mržnjom, danas ti spomenici predstavljaju samo običan simbol prošlosti ili kamen smješten u krajolik.

LITERATURA

- Andrić, Neda, Matejčić, Radmila: *Rijeka: povijest, kultura, umjetnost, prirodne znamenitosti, turizam*, Turistička zajednica grada Rijeke, Zagreb: Ugostiteljski i turistički marketing, Rijeka, 1994.
- Bajić, Miloš: *Spomenici revoluciji, Jugoslavija*, SUBNOR Jugoslavije, Beograd, Izdavačko književno preduzeće Svjetlost, Sarajevo, 1968.
- Baldani, Juraj: *Revolucionarno kiparstvo*, Zagreb, Spektar, 1977.
- Čubrić, Jadranka: *Spomenici socijalističke revolucije - Rijeka*, Skupština općine Rijeka, Rijeka, ožujak 1983.
- Ekl, Vanda: *Bahorić, Izdavački centar Rijeka*, Rijeka, 1987.
- Gamulin, Grgo: *Hrvatsko kiparstvo XIX. i XX. stoljeća*, Zagreb, 1999.
- Glavočić, Daina: *Vinko Matković – Sušački kiparski opus*, Sušačka revija 6/7, 56.
- Hrvatsko društvo likovnih umjetnika Rijeka: *Belizar Bahorić, Retrospektiva*, Moderna galerija Rijeka – Muzej moderne i suvremene umjetnosti, Rijeka, ožujak – travanj 2002.
- Hrženjak, Juraj: *Rušenje antifašističkih spomenika u Hrvatskoj 1990-2000*, Savez antifašističkih boraca Hrvatske, Zagreb 2001.
- Kolacio, Zdenko: *Spomenici i obilježja*, Globus, Zagreb, 1984.
- Marković, Slavica: *Vanja Radauš, Crteži, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti*, Kabinet grafike, Zagreb, 2005.
- Maroević, Tonko, Šimat Banov, Ive: *Jasna Bogdanović: Dijalog ritmova*, Studio moderne galerije „Josip Račić“, Moderna galerija : Muzej moderne i suvremene umjetnosti, Rijeka, 2010.
- Matejčić, Radmila: *Kako čitati grad*, Rijeka 1988.
- Protić, Miodrag: *Skulptura XX veka*, Beograd, Zagreb, Spektar, Prva književna komuna, 1982.
- Šimat Banov, Ive: *Hrvatsko kiparstvo od 1950. do danas*, Naklada Ljevak d.o.o., Zagreb, lipanj 2013.
- Šuvaković, Miško: *Pojmovnik suvremene umjetnosti, Horetzky*, Zagreb, 2005.
- Valušek, Berislav: *Ljubo de Karina*, Moderna galerija Rijeka, Rijeka, 1997.

- Kolacio, Zdenko: „Kiparski svijet u brončanom krugu“, Čovjek i prostor, 1976., 274.
 - Kolacio, Zdenko: „Tragovi revolucije u prostorima naše zemlje“, Čovjek i prostor, 1977., 297.
 - Poznić, Zdravko: „Spomenici i obilježja arhitekta Zdenka Kolacija“, Čovjek i prostor, 1976., 282.
 - Silađin, Branko: „Spomenik“, Čovjek i prostor, 1983., 359.
 - Šimat Banov, Ive: „Strpljivost gradnje“, Čovjek i prostor 1980., 326.
-
- Angeli Radovani, Kosta: „Sadašnjost, zbir prošlosti“, Arhitektura, 1975., 155.
 - Deanović, Ana: „Uz tridesetu obljetnicu nove organizacije službe zaštite spomenika kulture u socijalističkoj republici Hrvatskoj“, Arhitektura, 1975., 154.
 - Džamonja, Dušan: „Spomenik borcu - spomen slobodi“, Arhitektura, 1975., 155.
 - Horvat, Anđela: „Spomenici kulture i spomenici narodne revolucije u socijalističkoj republici Hrvatskoj“, Arhitektura, 1975., 155.
 - Kiš, Dragutin: „Pejzažno parkovno uređenje prostora uz memorijalne spomenike narodno oslobodilačke borbe“, Arhitektura, 1975., 155.
 - Kolacio, Zdenko: „O prostorima, spomenicima, izvorima umjetnosti“, Arhitektura 1975., 155.
 - Pavlović, Boro: „Memorijalni park narodno oslobodilačke borbe Petrova Gora“, Arhitektura, 1975., 155.
 - Premerl, Tomislav: „Etička i estetska opravdanost i upitnost spomenika“, Arhitektura 1975., 155.
 - Wenzler, Fedor: „Spomen područja kao specifična kategorija obilježavanja lokaliteta i memoriranja značajnih događaja iz narodnooslobodilačke borbe“, Arhitektura, 1975., 155.
-
- Domljan, Žarko: „Obljetnica Frane Kršinića“, Život umjetnosti, 1968., 7., 8.
 - Franković, Eugen: „Javnost spomenika“, Život umjetnosti, 1966., 2.
 - Mrkonjić, Zvonimir: „Skulptura Šime Vukasa“, Život umjetnosti 1968., 7., 8.
 - Pasinović, Antoaneta: „Prostorna analiza spomenika“, Život umjetnosti, 1966., 2.
-
- Šegota, Vladimir: „Dogovor među generacijama“, Novi list, 25. studeni 1971.

- Car, Ivor: Zaboravljena povijest: *Nekada važna remekdjela, simboli koji se danas svi stide*, 25. travnja 2012., <http://www.lupiga.com/vijesti/zaboravljena-povijest-nekada-važna-remekdjela-simboli-kojih-se-danas-svi-stide>
- Culture net.hr, 4. svibnja 2010., <http://www.culturenet.hr/default.aspx?id=31657>, 18. kolovoza 2015.
- Croinfo.net Portal: *Podhum – spomenik žrtvama talijanskih fašista* 12. 07. 1942., 13. Kolovoza 2009., <http://www.croinfo.net/vijesti-regija/1543-podhum-spomenik-rtvama-talijanskih-faista-12071942.html>, 28. srpnja 2015.
- Ćorić, Franko: *Prepoznavanje vrijednosti*, Dijalozi s baštinom 2013, Rijeka, 17. travnja 2013., <http://www.ipu.hr/uploads/documents/2232.pdf>, 12. kolovoza 2015.
- Dragičević, Zana: *Spomenik oslobođenja na Delti*, Sušačka revija br. 80, http://www.klub-susacana.hr/revija/clanak.asp?Num=80&C=13#_ftn1, 10. kolovoza 2015.
- Fluminensia: *Zvonimir Kamenar – Funči*, <http://fluminensia.eu/wp/kamenar-zvonimir/>, 12. srpnja 2015.
- Franić, Bojana, 2009., Hrvatski biografski leksikon: *Kolacio Zdenko*, <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=226>, 5. srpnja 2015.
- Glavočić, Daina: *Caru carevo*, Sušačka revija br. 61, <http://www.klub-susacana.hr/revija/clanak.asp?Num=61&C=17>, 10. kolovoza 2015.
- Horvatinčić, Sanja: *Prijedlog modela problemske analize spomeničke plastike iz razdoblja socijalizma*, 20. listopada 2013., file:///D:/DOWNLOAD/Radovi_IPU_br_37_019_Horvatincic.pdf, 29. lipnja 2015.
- Hrvatska enciklopedija: *Sila, Zdenko*, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=55938>, 9. srpnja 2015.
- Jasić, Mirna: *Sanja Horvatinčić, Socijalistički spomenici utopijski su hramovi modernizma*, 15. listopada 2014., <http://www.portalnovosti.com/sanja-horvatincic-socijalisticki-spomenici-utopijski-su-hramovi-modernizma?alphabet=lat>, 14. kolovoza 2015.
- Matejčić, Barbara: *Miniranje sjećanja na NOB*, 30. lipnja 2012., <http://pogledaj.to/art/miniranje-sjecanja-na-nob/>, 7. srpnja 2015.
- Munk, Ana: *Klub ljubitelja spomenika NOB-a*, Vijenac 521, 20. veljače 2014., <http://www.matica.hr/vijenac/521/Klub%20ljubitelja%20spomenika%20NOB-a/>

- Portal grada Rijeke, ožujak 2015., <http://www.rijeka.hr/70ObljetnicaStrijeljanja13>, 20. lipnja 2015.
- Pulig Srećko: *Ljepota je po sebi revolucionarna*, 12. lipnja 2010., <http://arhiva.portalnovosti.com/2010/06/ljepota-je-po-sebi-revolucionarna/>
- Radišić, Marin: *Socijalizam u skulpturi*, 2013., Zarez, <http://www.zarez.hr/clanci/socrealizam-u-skulpturi>, 12. lipnja 2015.
- Raos, Ivan: *Šime Vulas – retrospektivna izložba* (2011. / 2012.) Moderna galerija – Zagreb, Vizalna umjetnost, <http://croatia.ch/kultura/umjetnost/120106.php>, 29. srpnja 2015.
- SEEBiz / H: Spomenici NOB-a: *Od ideologiziranih sjećanja na žrtve do sjećanja na rušenje*, 30. ožujka 2014., <http://www.seebiz.eu/spomenici-nob-a-od-ideologiziranih-sjecanja-na-zrtve-do-sjecanja-na-rusitelje/ar-84694/>, 20. kolovoza 2015.
- Simboli polpretekle zgodovine, 8. prosinca 2013., <http://spomeniki.blogspot.com/2013/12/kraljevica-spomenik-nob.html>, 5. kolovoza 2015.
- Simboli polpretekle zgodovine, 5. prosinca 2013., <http://spomeniki.blogspot.com/2013/12/hreljin-spomenik-nob.html#uds-search-results>, 5. kolovoza 2015.
- Simboli polpretekle zgodovine, 5. prosinca 2013., <http://spomeniki.blogspot.com/2013/12/bribir-spominski-park-borcev-nob.html>, 5. kolovoza 2015.
- Simboli polpretekle zgodovine, 10. prosinca 2013., <http://spomeniki.blogspot.com/2013/12/viskovo-spomenik-nob.html>, 5. kolovoza 2015.
- Simboli polpretekle zgodovine, 13. prosinca 2013., <http://spomeniki.blogspot.com/2013/12/soboli-na-grobniskem-polju-podhum.html>, 5. kolovoza 2015.
- Šegota Lah, Nataša: *Lica kulturnog identiteta, kvarnerski baštinski vremeplov, Likovna baština*, <http://www.kvarner.hr/kultura/likovnost.html>, 4. kolovoza 2015.
- Što, kako i za koga (What, how & for whom): *Spomenici u tranziciji. Rušenje spomenika NOB-e u Hrvatskoj*, <http://www.whw.hr/galerija-nova/izlozba-spomenici-u-tranziciji.html>
- Veronika Rešković: *Antifašizam i kako ga izbjeći*, 23. siječnja 2014., <http://www.forum.tm/vijesti/antifasizam-i-kako-ga-izbjeci-1457>, 11. kolovoza 2015.

POPIS SLIKA

Slika 1: Vinko Matković: Vitomir Širola-Pajo	25
Slika 2: Zvonko Kamenar: Ivan Ćiković-Beli.....	26
Slika 3: Vinko Matković: Spomenik oslobođenja Rijeke (1955),	29
Slika 4: Vinko Matković: Spomenik oslobođenja Rijeke (1955.) detalj.....	30
Slika 5: Vinko Matković: Spomenik palim željezničarima, Mlaka, (1954.).....	31
Slika 6: Vinko Matković: spomenik palim borcima, Vežica, (1959.).....	32
Slika 7: Vinko Matković: Spomenik palim borcima, Čavle, (1962.).....	33
Slika 8: Vinko Matković: Spomenik palim borcima, Rubeši, (1963.).....	34
Slika 9: Z. Sila i Z. Kolacio: Spomen-kosturnica palim borcima, Trsat, (1957.)	37
Slika 10: Šime Vulas: Spomenik „Podhumskim žrtvama“, Podhum, (1971.)	39
Slika 11: Šime Vulas: Spomenik „Podhumskim žrtvama“, Podhum, (1971.)	40
Slika 12: Zvonko Car: Spomenik palim borcima, Hreljin, (1956.).....	42
Slika 13: Zvonko Car: Spomenik palim borcima Crikvenica, (1949.).....	43
Slika 14: Zvonko Car: Spomenik palim borcima, Crikvenica, detalj, (1949.).....	43
Slika 15: Belizar Bahorić: Viktor Bujanj, Trsat, (1973.)	46
Slika 16: Belizar Bahorić: Spomenik palom nogometašu, Krimeja, (1980.).....	47
Slika 17: Jasna Bogdanović: Spomenik palim borcima „Ruke Slobode“, Donje Jelenje (1981.)	50
Slika 18: Ljubo de Karina: spomenik palim borcima, Trsat, (1977.).....	52
Slika 19: Spomenik palim borcima i žrtvama Viškova, Pehlina i Škurinja, Viškovo, (1950.)54	
Slika 20: Spomenik palim borcima i žrtvama Viškova, Pehlina i Škurinja, Viškovo, (1950.), poledina spomenika.....	54
Slika 21: Maša Uravić: Spomen-kosturnica 74 palom borcu, Kraljevica, (1978.)	55
Slika 22: Vlasta Šušanj: Spomenik palim borcima, Škurinje, (1980.).....	56
Slika 23: Zvonimir Pliskovac: Spomenik Trinaestorice streljanih, Sušak, (1983.)	57

POPIS TABLICA

Tablica 1: Djela Vinka Matkovića u Rijeci i okolici	27
Tablica 2: Djela Zdenka Sile u Rijeci i okolici	35
Tablica 3: Djela Zvonka Cara na području Rijeke i okolice	41
Tablica 4: Djela Belizara Bahorića u Rijeci i okolici.....	45
Tablica 5: Djela Zvonimir Kamenara u Rijeci i okolici.....	48
Tablica 6: Djela Jasne Bogdanović u Rijeci i okolici	50
Tablica 7: Popis spomenika narodnooslobodilačke borbe u Rijeci i okolici	59